

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเรื่อง “เปรียบเทียบพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ กับ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ : หมวดอักษร ก – จ” ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยในประเด็นต่าง ๆ เพื่อเป็นพื้นฐานในการวิจัย ดังนี้

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

๑. ความรู้เรื่อง คำ

- ๑.๑ คำจำกัดความของคำว่า “ คำ ”
- ๑.๒ การวิเคราะห์ความหมายของคำ
- ๑.๓ คำเกิดใหม่และคำล้าสมัย
- ๑.๔ การเก็บคำในพจนานุกรม
- ๑.๕ คำจำกัดความของคำแต่ละชนิดตามหลักไวยากรณ์
- ๑.๖ การเขียนบทนิยามคำ

๒. ความรู้เรื่องความหมาย

- ๒.๑ คำจำกัดความของคำว่า “ ความหมาย ”
- ๒.๒ ประเภทของความหมาย
- ๒.๓ การใช้ความหมายเป็นเครื่องจัดกลุ่มคำ
- ๒.๔ สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงความหมาย
- ๒.๕ ผลของการเปลี่ยนแปลงความหมาย

๓. ความรู้เรื่องพจนานุกรม

- ๓.๑ ลักษณะโดยทั่วไปของพจนานุกรม
- ๓.๒ พัฒนาการของพจนานุกรมไทย – ไทยโดยสังเขป
- ๓.๓ ทิศนะบางประการเกี่ยวกับพจนานุกรมไทย – ไทย

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

๑. งานวิจัย เรื่อง “ การทำพจนานุกรมไทย – ไทย : อดีต – ปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๓๘๕ – ๒๕๓๓) ของ ชีระพันธ์ ล.ทองคำ ”

๒. งานวิจัย เรื่อง “วิเคราะห์คำซ้อนจากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕” ของ พิมพิวิภา ตีอินทร์

๓. งานวิจัย เรื่อง “การศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านคำ และความหมายของคำ ภาษาบาลี สันสกฤต ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ และ พ.ศ. ๒๕๔๒” ของ สุกัญญาโสภิ ใจกล้า

๔. งานวิจัย เรื่อง “การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงความหมายของคำในหนังสือ อักษรภิธานศัพท์ของหมอบรัดเลย์” ของ เนติมา พัฒนกุล

๕. งานวิจัย เรื่อง “การวิเคราะห์พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕” ของบุญเรือน จันทร์ชูผล

๖. งานวิจัย เรื่อง “การวิเคราะห์ความแตกต่างของคำศัพท์ระหว่างพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ กับพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒” ของพันธุ์ทิพย์ อินทยอด

เอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑. ความรู้เรื่องคำ

ผู้ทรงคุณวุฒิได้กล่าวถึงความรู้เรื่องคำในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

๑.๑ คำจำกัดความของคำว่า “คำ”

วิจินตน์ ภาณุพงศ์ (๒๕๔๗, หน้า ๔๔) กล่าวว่า เจ้าของภาษามักจะรู้จักและบอกได้ว่าส่วนไหนบ้างที่เป็นคำ แต่ยังไม่มีการจะสามารถให้คำจำกัดความให้ตายตัวลงไปได้ แต่นักภาษาศาสตร์บางคนก็ให้คำจำกัดความว่า คำ หมายถึง หน่วยที่เล็กที่สุดที่สามารถปรากฏตามลำพังได้ แต่อย่างไรก็ตามแท้จริงมีคำอยู่หลายคำไม่ปรากฏตามลำพัง เช่น *the* ในภาษาอังกฤษ และ *จะ* *เพิ่ง* *นำ* เป็นต้น ในภาษาไทย ส่วนนักภาษาศาสตร์บางคนกล่าวว่า สิ่งที่เป็นคำนั้นจะต้องมีความคงตัว (stability) คือไม่สามารถจะนำคำมาแยกย่อยให้เล็กลงไปกว่านั้นได้อีกแล้ว และจะจัดลำดับส่วนที่อยู่ในคำเสียใหม่ก็ไม่ได้ นอกจากนี้ยังไม่สามารถแทรกอะไรลงไประหว่างคำได้ และเวลาพูดจะหยุดกลางคำไม่ได้ด้วย

หม่อมหลวงจรัสวิไล จรูญโรจน์ (๒๕๔๕, หน้า ๑๐๓) กล่าวว่า คำ (word) คือ หน่วยอิสระที่เล็กที่สุดที่มีความหมาย ฉะนั้นหน่วยใดจะเป็นคำได้จะต้องมีคุณสมบัติ ๓ ประการ คือ ประการที่หนึ่ง อยู่เป็นอิสระได้ ประการที่สอง เล็กที่สุดแบ่งแยกลงไปเป็นหน่วยอิสระไม่ได้ ประการที่สาม มีความหมาย เช่น *ลูกเสือ* ที่มีความหมายตรงกับภาษาอังกฤษว่า

บอยสเกาต์ (boy scout) เป็นคำ เพราะถ้าแยกออกเป็น ลูก และ เสือ จะมีความหมายไม่เหมือนเดิม ลูกเสือ จึงเป็นหน่วยที่เล็กที่สุดที่แบ่งแยกลงไปไม่ได้แล้ว และถือว่าเป็น ๑ คำ

ส่วนอุดม วโรตม์สถิตติ (๒๕๓๙, ม.ป.ป., หน้า ๑๓๐) กล่าวถึงคำว่า คำ ถือว่าสำคัญมากสำหรับภาษา คำแต่ละคำจะประกอบด้วยหน่วยเสียง ซึ่งอาจจะเป็นหน่วยเสียงสระ หน่วยเสียงพยัญชนะ หรือทั้งหน่วยเสียงสระและหน่วยเสียงพยัญชนะ โดยเฉพาะในภาษาไทยต้องประกอบด้วยหน่วยเสียงวรรณยุกต์ด้วย คำแต่ละคำต้องมีความหมาย แต่ความหมายแต่ละความหมายนั้นไม่สามารถคาดเดาล่วงหน้าว่าหมายถึงอะไร จนกว่าสังคมจะยอมรับความหมายนั้น ๆ

แม้ผู้ทรงคุณวุฒิจะมีข้อปลีกย่อยแตกต่างกันไปบ้าง แต่ก็มีส่วนร่วมกันคือ คำ ต้องมีความหมาย ดังที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ (๒๕๔๖, หน้า ๒๔๘) กล่าวไว้ว่า คำคือ “เสียงพูดหรือลายลักษณ์อักษรที่เขียนหรือพิมพ์ขึ้นเพื่อแสดงความคิด โดยปกติถือเป็นหน่วยที่เล็กที่สุดซึ่งมีความหมายในตัว”

๑.๒ การวิเคราะห์ความหมายของคำ

นักภาษาศาสตร์เชิงอรรถศาสตร์ได้ศึกษาความหมายของคำในหลายลักษณะตามความสนใจ แต่วิธีการที่ใช้กันอยู่มากก็คือ การวิเคราะห์อรรถลักษณะ (componential analysis) ในการวิเคราะห์อรรถลักษณะนี้มีหลักการเบื้องต้น ๒ ประการ คือ

ก. นำความหมายของคำมาแจกเป็นส่วนความหมายย่อย (semantic feature หรือ semantic component)

ข. อรรถลักษณะแต่ละประการที่ประกอบขึ้นมาเป็นความหมายของคำแต่ละคำนั้น จะมีใช้อรรถลักษณะที่พบในคำเพียงคำเดียว กล่าวคือ อรรถลักษณะเป็นเครื่องช่วยให้เห็นความสัมพันธ์ของความหมายของคำต่าง ๆ เช่น อรรถลักษณะของคำว่า พ่อ เป็นส่วนหนึ่งของอรรถลักษณะของคำอื่น ๆ อีก ตัวอย่าง

พ่อ	แม่	หนุ่ม	สาว	เด็กชาย	เด็กหญิง
< มีชีวิต >	< มีชีวิต >	< มีชีวิต >	< มีชีวิต >	< มีชีวิต >	< มีชีวิต >
< เพศชาย >	< เพศหญิง >	< เพศชาย >	< เพศหญิง >	< เพศชาย >	< เพศหญิง >
< โตแล้ว >	< โตแล้ว >	< โตแล้ว >	< โตแล้ว >	< ยังไม่โต >	< ยังไม่โต >
< มีลูก >	< มีลูก >	< ไม่มีลูก >	< ไม่มีลูก >	< ไม่มีลูก >	< ไม่มีลูก >
< มนุษย์ >	< มนุษย์ >	< มนุษย์ >	< มนุษย์ >	< มนุษย์ >	< มนุษย์ >
< สัตว์ >	< สัตว์ >				

จะเห็นได้ว่าอรรถลักษณะช่วยในการแบ่งกลุ่มคำ กลุ่มมีลูก และ กลุ่มไม่มีลูก กลุ่มโตแล้ว และกลุ่มยังไม่โต หากนำอรรถลักษณะของคำว่า คนกับก้อนหินมาเปรียบเทียบ ก็จะได้เป็นกลุ่มมีชีวิตกับกลุ่มไม่มีชีวิต ดังนั้นแทนที่จะใช้อรรถลักษณะจำนวนมากในการพรรณนาความหมายของคำ นักอรรถศาสตร์จะใช้อรรถลักษณะจำนวนน้อยลง โดยกำหนดให้อรรถลักษณะเป็นคุณสมบัติ ๒ ค่า (binary value) คือ + , - เช่น < + มีลูก > คือ มีลูก ส่วน < - มีลูก > คือไม่มีลูก

การวิเคราะห์อรรถลักษณะดังกล่าวนี้ จะทำให้จัดกลุ่มคำต่าง ๆ ได้ง่ายขึ้น คำใดเป็นคำพ้องความหมาย คำแย้งความหมาย คำหลายหน้าที่ คำจำกัดกลุ่ม คำลูกกลุ่ม คำเกิดคู่กัน หรือคำขัดกัน (เพียรศิริ วงศ์วิธานนท์, ๒๕๔๗, หน้า ๓๑๕ – ๓๒๓)

๑.๓ คำเกิดใหม่และคำล้าสมัย

ในเรื่องคำเกิดใหม่และคำล้าสมัยในทัศนะของนักภาษาที่ผู้วิจัยยกมาเป็นตัวอย่าง มีดังนี้

วิไลวรรณ ขนิษฐนันท์ (๒๕๒๖, หน้า ๓๕ – ๓๙) กล่าวถึงคำเกิดใหม่และคำล้าสมัยใจความว่า คำหรือศัพท์ที่ใช้อยู่ในแต่ละภาษาเป็นเครื่องสะท้อนวัฒนธรรม ความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ความเป็นอยู่ และวิวัฒนาการของผู้ที่เป็นเจ้าของภาษาได้เป็นอย่างดี คำแต่ละคำในภาษามีอายุไม่เท่ากัน คำบางคำเก่ามากพอ ๆ กับสังคมของเจ้าของภาษานั้น ๆ แต่บางคำก็เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ เช่น คำว่า ข้าว ปลา จีน เลื้อ จั๊ว เป็นคำที่เก่ากว่าคำว่า นม ครีม กระโปรง ยกทรง ในภาษาไทยวิธีหนึ่งที่บอกได้ว่า คำใดเก่ากว่า คำใดใหม่กว่า คือ การเปรียบเทียบคำเหล่านั้นกับคำที่ใช้ในภาษาไทยถิ่นต่าง ๆ ทั้งที่อยู่ในประเทศไทย พม่า เขมร มลายู อินเดีย เวียดนาม และจีน เมื่อกระทำเช่นนี้จะพบว่าคำว่า ข้าว ปลา จีน เลื้อ มีอายุทั่วไปในทุกถิ่น แต่เสียงอาจผิดเพี้ยนกันไปบ้าง ส่วนคำว่า นม ครีม กระโปรง ยกทรง นั้นไม่แพร่หลาย มีอายุในประเทศไทยเท่านั้น เราจึงถือว่าเป็นคำที่ภาษาไทยในประเทศไทยสร้างขึ้นใหม่ ส่วนคำกลุ่มแรกเป็นคำเก่าที่มีอยู่ในภาษาไทยแต่ดั้งเดิมตั้งแต่คนไทยยังไม่แตกแยกออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ เมื่อคนไทยแยกตัวกันออกไปก็นำคำที่มีอายุเดิมติดตัวไปด้วย การนำคำที่มีอายุไม่เท่ากันมาเปรียบเทียบกันเช่นนี้ ทำให้สามารถมองเห็นภาพความเป็นอยู่ ความคิด ความเชื่อ ระบบครอบครัว ระบบสังคมของคนแต่ละกลุ่ม แต่ละเผ่าได้

เมื่อสังคมพัฒนาไป ก็มีการสูญและเกิดสิ่งต่าง ๆ ควบคู่กันไป คำในภาษาบางคำก็ล้าสมัยพินาศหรือหายไป เพราะไม่มีผู้นำมาเรียกขานสิ่งที่สูญไปแล้ว บางคำเกิดขึ้นใหม่เพื่อใช้เรียกขานวัตถุ หรือความคิดที่เกิดขึ้นใหม่ในสังคม จึงทำให้เกิดมีคำใหม่และคำล้าสมัยควบคู่กันไป

ตลอดเวลา ตัวอย่างของคำล้าสมัย เช่น อัฐพส สาวเทื้อ แก่เทื้อ ขนัน ไก่เยย เปื้อเชื้อ แก่ยู หั่ว
แฮม ส่วนคำที่เกิดใหม่ ได้แก่ ค่านิยม ช่องว่าง สันติภาพ หน่วยกิต เป็นต้น

ส่วนปราณี กุลวณิชย์ และคณะ (๒๕๓๗), หน้า ๔๕ – ๕๑) กล่าวถึง
การเปลี่ยนแปลงในคลังคำว่า ส่วนของภาษาที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วคือ คลังคำ ถ้าเปรียบเทียบ
คำในอักษราภิธานศรับท์ของหมอบรัดเลย์ กับพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕
พบว่า จำนวนคำศัพท์ในเอกสารดังกล่าวอาจมีจำนวนใกล้เคียงกัน แต่มีส่วนแตกต่างกันในหลาย
ลักษณะ ลักษณะหนึ่งคือ มีคำจำนวนไม่น้อยที่ปรากฏในอักษราภิธานศรับท์ แต่ไม่ปรากฏใน
พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน และในทางกลับกันคำที่ปรากฏในพจนานุกรมฉบับ
ราชบัณฑิตยสถานกลับไม่ปรากฏในอักษราภิธานศรับท์ อาจกล่าวได้ว่าคำที่เลิกใช้ไปแล้วมีจำนวน
พอ ๆ กับคำที่เกิดขึ้นมาใหม่ นอกจากนี้คำบางคำแม้จะปรากฏในพจนานุกรมทั้ง ๒ ฉบับข้างต้น
แต่ก็แตกต่างกันบ้าง ต่างกันในเรื่องบทนิยามบ้าง ต่างกันในเรื่องอักษรวิธีบ้าง หรือแตกต่างกัน
ทั้ง ๒ อย่าง เป็นต้น

คำที่มีในอักษราภิธานศรับท์ แต่ไม่มีในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน
พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้แก่ ยาประจุ คือ ยาที่กินใช้ชำระโรคฝ้ายในท้องให้ไหลออกมานั้น เป็นต้น คำที่
ปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ แต่ไม่มีในอักษราภิธานศรับท์ ได้แก่
กัฏดาการ น. อาคารที่จำหน่ายอาหารและเครื่องดื่ม เป็นต้น ส่วนตัวอย่างคำที่มีในเอกสารทั้ง ๒
ฉบับ แต่แตกต่างกันทั้งตัวสะกดการันต์และความหมาย คือ แคง อวัยวะที่เป็นท่อนเบื้องต่ำ , ต่อ
ขาลงไปถึงข้อตินั้น (อักษราภิธานศรับท์) แข้ง อวัยวะด้านหน้าได้เขาลงไปถึงข้อเท้า หน้าแข้งก็
ว่า (พจนานุกรมฯ ๒๕๒๕)

จากตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พจนานุกรมซึ่งพอจะจัดได้ว่าเป็นตัวแทน
คลังคำของผู้พูดภาษานั้น หากเทียบ ๒ สมัยแล้วก็จะทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของคำในลักษณะ
ที่มีคำที่เลิกใช้แล้ว (obsolete) คำที่เกิดขึ้นใหม่ (new entries) และคำที่มีใช้ทั้ง ๒ สมัย แต่อาจมี
ลักษณะบางอย่างที่แตกต่างกันไปบ้าง

จากผู้ทรงคุณวุฒิข้างต้นทำให้ทราบว่า เมื่อเวลาเปลี่ยนไป จำนวนคำและ
ความนิยมในการใช้คำก็เปลี่ยนแปลงไป บางคำเกิดขึ้นใหม่เพื่อใช้เรียกขานสิ่งที่เป็นรูปธรรมและ
นามธรรมที่เกิดขึ้นใหม่ในยุคสมัยนั้น บางคำก็พ้นสมัยหรือตายไปเพราะมีการนำคำอื่นมาใช้แทน
หรือหมดความจำเป็น เพราะสิ่งที่เป็นรูปธรรมหรือนามธรรมนั้นหมดความจำเป็นหรือสูญหายไป
แล้ว

๑.๔ การเก็บคำในพจนานุกรม

เมื่อพจนานุกรมเป็นคลังของคำในภาษา พจนานุกรมจึงเป็นแหล่งที่รวมคำที่ใช้ในภาษานั้น ๆ ส่วนจะรวมไว้ในจำนวนหรือประเภทของคำมากน้อยเพียงใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของผู้จัดทำพจนานุกรมนั้น ๆ

คุณหญิงสุริยา รัตนกุล (๒๕๔๔ , หน้า ๑๕๖ – ๑๘๑ , ๒๐๕) กล่าวถึงคำที่บรรจุในพจนานุกรม ใจความว่า คำที่มีใช้ในภาษานั้นจะต้องบันทึกไว้ในพจนานุกรม แต่ก็ยังมีคำจำนวนหนึ่งที่ไม่ได้บันทึกไว้ ด้วยเหตุที่เป็นคำสร้างใหม่ (neologism) ซึ่งยังคงกลิ้งกันแน่นนอนไม่ได้ว่าจะให้ความหมายอย่างไร หรือเป็นคำสแลง หรือเป็นคำต้องห้าม (taboo word) ซึ่งผู้รวบรวมพจนานุกรมไม่นำลงไว้เพราะเกรงจะหยาบคาย หรืออาจเป็นเพราะความหลงหูหลงตา ในกรณีหลังนี้มักเป็นคำเฉพาะวงการ แต่โดยทั่วไปแล้วหากภาษานั้นเป็นภาษาที่สำคัญ เช่น เป็นภาษาประจำชาติ และคณะกรรมการที่จัดทำพจนานุกรมได้จัดทำด้วยความระมัดระวัง พจนานุกรมนั้นก็จะครอบคลุมคำทั้งหลายที่มีใช้ในภาษานั้น

ในคำนำของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ กล่าวว่า พจนานุกรมเป็นหนังสือรวบรวมคำที่มีใช้อยู่ในภาษา และพจนานุกรมยังเป็นเครื่องสื่อให้เห็นว่าชาติผู้เป็นเจ้าของพจนานุกรมนั้น มีวัฒนธรรมอยู่ระดับใด เมื่อคณะกรรมการมีความคิดเช่นนี้ จึงได้พยายามรวบรวมคำในภาษาให้ครอบคลุมที่สุดเท่าที่จะทำได้ ส่วนคำนำในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ กล่าวว่า ในเรื่องคำนั้นถือเป็นหลักว่าพจนานุกรมเป็นที่รวมคำที่มีใช้อยู่ในภาษา คุณนายทะเบียนสำมะโนครัว ซึ่งเป็นที่รวบรวมพลเมืองของชาติ ฉะนั้นถ้าผู้จัดทำพจนานุกรมเก็บคำที่ใช้อยู่ไม่หมดก็ดี เก็บคำที่ไม่ได้มีใช้เข้ามาไว้ก็ดี ย่อมเป็นเหตุให้จำนวนคำผิดพลาด ทำให้สถิติของคำที่ใช้ในภาษาเสียไป เฉพาะหลักข้อนี้อาจมีข้อผิดพลาดได้ ถึงกระนั้นคณะกรรมการก็ได้พยายามที่จะให้พจนานุกรมบรรจุคำที่ยุติแล้ว ซึ่งมีใช้ในภาษาไทยให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

จากคำนำของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานทั้ง ๒ ฉบับ ทำให้ค่อนข้างแน่ใจว่า คณะกรรมการฯ ได้พยายามรวบรวมคำทั้งหมดที่มีในภาษาไทยมาตรฐานไว้ในพจนานุกรม แต่การเปรียบเทียบว่าพจนานุกรมคุณนายทะเบียนสำมะโนครัวนั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่าไม่มีพจนานุกรมฉบับใดจะเก็บคำในภาษาได้อย่างสมบูรณ์แบบ เพราะภาษาเป็นสิ่งที่มีการพัฒนาการเหมือนคน เมื่อคนในสำมะโนครัวมีเกิดมีตาย ภาษาที่ย่อมมีเกิดมีตายเช่นกัน จึงทำให้ต้องมีการสำรวจเพื่อปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา ส่วนในด้านผู้ศึกษา หากศึกษาเพียงคำที่ปรากฏในพจนานุกรมเท่านั้น หรือศึกษาจากพจนานุกรมฉบับเก่า ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องสำหรับการศึกษาคำในภาษานั้น ๆ

อายุของพจนานุกรม มีความสำคัญเท่า ๆ กับการที่ต้องศึกษาว่า บุคคลใดหรือ คณะใดเป็นผู้จัดทำพจนานุกรมนั้น พจนานุกรมในระยะแรก ๆ มักเป็นพจนานุกรมที่จัดทำโดย บุคคลเดียว แต่ในระยะหลังมักทำในรูปของคณะกรรมการ เพราะยากที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะมี ความรู้กว้างขวางเพียงพอ นอกจากนี้ผู้ใช้พจนานุกรมจะต้องอ่านคำนำและวิธีการใช้พจนานุกรม ฉบับนั้น ๆ รวมทั้งต้องมีความรู้เรื่องความเกี่ยวเนื่องหรือความสัมพันธ์ของความหมาย (sense relation) ที่พจนานุกรมฉบับนั้นเห็นว่ามีความสำคัญและแสดงไว้ในพจนานุกรมอีกด้วย โดยเฉพาะคำที่มีความหมายตรงกันข้าม (antonymy)

ศาสตร์แห่งการทำพจนานุกรม (lexicology) ต้องอาศัยทั้งฟังความรู้จาก วรรณศาสตร์ (semantics) เป็นอย่างมาก วรรณศาสตร์เป็นการศึกษาเรื่องความหมายในภาษา เป็นเรื่องทางทฤษฎี ส่วนการเก็บรวบรวมคำมาทำพจนานุกรมเป็นการประยุกต์ใช้ความรู้เรื่อง วรรณศาสตร์ในภาษาหนึ่งมารวบรวมเป็นพจนานุกรมไว้ทำประโยชน์ได้ ฉะนั้นศาสตร์ทั้งสองจึง เกี่ยวข้องกัน จึงมีบางคนที่มีความรู้ทั้ง ๒ ศาสตร์อยู่ด้วยกัน

พจนานุกรมภาษาเดียวโดยส่วนมากเป็นพจนานุกรมภาษาประจำชาติ หรือ ภาษามาตรฐาน ผู้จัดทำพจนานุกรมจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้มาก เพราะมิใช่เพียงเก็บรวบรวมคำไว้ เท่านั้น แต่ต้องให้นิยามความหมายของคำแต่ละคำไว้ด้วย การนิยามความหมายมิใช่เรื่องที่ทำได้ง่าย บางภาษาไม่มีพจนานุกรมภาษาเดียว หรือแม้แต่บัญชีรายการคำ เพราะขาดผู้รู้ในภาษานั้น

คำที่ปรากฏในพจนานุกรมมีทั้งคำสรรพจน์ (object word) หรือคำที่เรียนรู้ ความหมายได้ด้วยการชี้ (obscure definition) และคำไวยากรณ์ (functional word) คำที่เรียนรู้ ความหมายได้ด้วยการชี้ส่วนมากเป็นคำนาม หากเป็นคำกริยาก็เป็นคำกริยาที่สามารถแสดงท่าทาง ออกมาเป็นรูปธรรมชัดเจน สามารถชี้ให้ดูได้ เช่น เดิน ยืน นอน กิน ส่วนคำไวยากรณ์ เช่น จะ แล้ว แต่ ก็ ซิ เป็นคำที่ให้นิยามความหมายได้ยาก เพราะไม่มีความหมายที่ได้ด้วยการชี้ จะทำเป็น รูปชี้แจงด้วยประการใด ๆ ก็ไม่ได้ จึงมีผู้กล่าวว่า หากจะดูพจนานุกรมภาษาเดียวฉบับใดว่า ผู้ทำ มีฝีมือในการจัดทำหรือไม่ ให้ดูคำนิยามของบรรดาคำไวยากรณ์ ถ้าผู้ใช้พจนานุกรมอ่านรู้เรื่อง นำคำนั้นไปใช้ถูกต้อง ก็แสดงว่าผู้จัดทำมีฝีมือ

อนึ่ง ผู้จัดทำพจนานุกรมจะต้องเข้าใจเรื่องคำประสม (compound word) เพราะจะต้องนำคำประสมไปบรรจุไว้ในพจนานุกรม โดยมีความสำคัญเท่ากับคำธรรมดา เพราะ คำประสมนั้นในพจนานุกรมถือว่าเป็น ๑ คำ (lexeme) ที่จำเป็นต้องให้คำนิยาม การไม่ทราบว่ คำใดเป็นคำประสมจะทำให้การเก็บคำบรรจุในพจนานุกรมตกหล่น ซึ่งถือว่าเป็นความบกพร่อง ของผู้จัดทำพจนานุกรม

นอกจากนี้ พจนานุกรมภาษาเดียวยังจะต้องเก็บวลีสำเร็จรูป (multiword lexical unit) ไว้ด้วย เพราะวลีสำเร็จรูปเป็นสิ่งที่มีความหมายพิเศษเฉพาะของตนเอง มีจำนวนมากที่มีความหมายเท่ากับคำ ๑ คำ ตัวอย่างวลีสำเร็จรูปที่ปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้แก่ กลืนไม่เข้าคายไม่ออก กินปูนร้อนท้อง ไก่เห็นตีนงู งูเห็นนมไก่ และ ขวัญหนีดีฝ่อ เป็นต้น

ศาสตร์ในการจัดทำพจนานุกรม เป็นศาสตร์หนึ่งแยกต่างหากออกไปจากวิชาภาษาศาสตร์ ผู้ที่เก็บรวบรวมคำเพื่อทำพจนานุกรมจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับภาษาที่ตนจะทำในทุกๆ เรื่อง เช่น เรื่องเสียง เรื่องหน่วยคำ เรื่องไวยากรณ์ เรื่องอรรถศาสตร์ และต้องรู้จักวิธีการทำพจนานุกรมด้วย

๑.๕ คำจำกัดความของคำแต่ละชนิดตามหลักไวยากรณ์

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ และพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ มีการใช้อักษรย่อหน้าบทนิยามเพื่อบอกชนิดของคำตามหลักไวยากรณ์ ไว้ดังนี้

ก. = กริยา	ว. = วิเศษณ์ (คุณศัพท์หรือกริยาวิเศษณ์)
น. = นาม	ส. = สรรพนาม
นิ = นิบาต	สัน. = สันธาน
บ. = บุรพบท	อ. = อุทาน

พจนานุกรมทั้ง ๒ ฉบับข้างต้น ให้คำจำกัดความของคำตามหลักไวยากรณ์ไว้ดังนี้

กริยา หมายถึง คำที่แสดงอาการของคำนามหรือสรรพนาม

(พจนานุกรมฯ ๒๕๒๕ , พจนานุกรมฯ ๒๕๔๒)

นาม หมายถึง คำชนิดหนึ่งในไวยากรณ์สำหรับเรียกคน สัตว์ และสิ่งของต่าง ๆ (พจนานุกรมฯ ๒๕๒๕ , พจนานุกรมฯ ๒๕๔๒)

นิบาต หมายถึง ศัพท์ประเภทหนึ่งสำหรับใช้เติมลงข้างหน้าหรือข้างหลังคำหรือข้อความเพื่อบรรยายความ ไขความ ขอบความอย่างไม่เต็มใจ เป็นต้น เช่น ก็ดี ก็ตาม หรือใช้เป็นคำขึ้นต้นข้อความใหม่ต่อจากข้อความเดิม (พจนานุกรมฯ พ.ศ. ๒๕๔๒ คำนี้ไม่ปรากฏในพจนานุกรมฯ ๒๕๒๕)

บุรพบท หมายถึง บุพบท , คำชนิดหนึ่งในไวยากรณ์ ทำหน้าที่เชื่อมคำต่อคำ อยู่หน้านาม สรรพนาม หรือกริยา มีคำว่า ด้วย โดย ใน เป็นต้น เช่น เขียนด้วยดินสอ หนังสือของฉัน กินเพื่ออยู่ (พจนานุกรม. ๒๕๒๕ , พจนานุกรมฯ ๒๕๔๒)

วิเศษณ์ หมายถึง คำพวกหนึ่งที่แต่งหรือขยายคำนาม คำกริยา หรือคำวิเศษณ์ เพื่อบอกคุณภาพหรือปริมาณ เป็นต้น เช่น คนดี น้ำมาก ทำดี ดีมาก (พจนานุกรมฯ ๒๕๒๕ , พจนานุกรมฯ ๒๕๔๒)

สรรพนาม หมายถึง คำแทนชื่อ (พจนานุกรมฯ ๒๕๒๕)
คำที่ใช้แทนชื่อนามหรือข้อความที่กล่าวมาแล้ว เพื่อไม่ต้องกล่าวชื่อนามหรือข้อความนั้นซ้ำอีก เช่น ฉัน เขา เรา ท่าน (พจนานุกรมฯ ๒๕๔๒)

สันธาน หมายถึง คำพวกที่เชื่อมประโยคให้เกี่ยวเนื่องกัน (พจนานุกรมฯ ๒๕๒๕)
คำพวกที่เชื่อมประโยคให้เกี่ยวเนื่องกัน
เช่น เขาชอบสีเหลือง แต่ฉันชอบสีแดง น้ำท่วมเพราะฝนตกหนัก (พจนานุกรมฯ ๒๕๔๒)

อุทาน หมายถึง เสียงหรือคำที่เปล่งออกมาเวลาตกใจ ดีใจ หรือเสียใจ เป็นต้น ; ในไวยากรณ์เรียกคำหรือเสียงที่เปล่งออกมาเช่นนั้นว่า คำอุทาน (พจนานุกรมฯ ๒๕๒๕ , พจนานุกรมฯ ๒๕๔๒)

๑.๖ การเขียนบทนิยามคำ

การเขียนบทนิยามหรือการเขียนคำจำกัดความ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ การให้ความหมายของคำหรือกลุ่มคำ เพื่อบ่งชี้ว่าคำหรือกลุ่มคำนั้น ๆ มีขอบเขต มีความหมายเฉพาะเจาะจงถึงสิ่งใด โดยปกติบทนิยามมักเป็นข้อความสั้น ๆ สวนิด ยมกัย (๒๕๔๐ , หน้า ๑๘๑ – ๑๘๔) กล่าวถึงวิธีการนิยามไว้ว่า การนิยามมีวิธีการหลายวิธีคือ

ก. บอกประเภทกว้าง ๆ ของคำ ต่อจากนั้นก็บอกลักษณะย่อยที่คำนั้นแตกต่างจากสิ่งอื่นในประเภทเดียวกัน เช่น “ชายโสด” อาจนิยามได้ว่า หมายถึง **ชายที่มีอายุบรรลุนิติภาวะแล้ว** และยังไม่ได้แต่งงาน หรือ “ทองหยิบ” อาจนิยามได้ว่า หมายถึง **ขนมชนิดหนึ่งที่ทำด้วยไข่แดงตีให้ขึ้นเล็กน้อยหยอดเป็นแผ่นเล็ก ๆ ในน้ำเชื่อมร้อน ๆ ต้มไฟให้สุก แล้วช้อนออกมาหยิบเป็นกลีบ ๆ ๕ หรือ ๗ กลีบ ใส่ด้วยตะไค้ทิ้งไว้ให้คงรูป** ส่วน “ทองหยอด” อาจนิยามว่าหมายถึง **ชื่อขนมชนิดหนึ่งทำด้วยไข่แดงประสมแป้งเล็กน้อย ทอดเป็นลูกกลม ๆ อย่างหยคน้ำ ในน้ำเชื่อมเคี้ยว ๆ จะเห็นได้ว่าข้อความที่พิมพ์ตัวหนา** คือการกำหนดประเภทกว้าง ๆ ของคำ ส่วนข้อความที่ไม่ได้พิมพ์ตัวหนา คือ การบอกลักษณะย่อยที่คำนั้นแตกต่างจากสิ่งอื่นที่อยู่ในประเภทเดียวกัน

ข. ระบุรายชื่อสมาชิกที่อยู่ในคำที่นิยาม เช่น เอเชียอาคเนย์อาจนิยามได้ว่า หมายถึง พม่า ฟิลิปปินส์ ไทย มาเลเซีย อินโดนีเซีย เวียดนาม ลาว และเขมร การนิยามคำโดยวิธีนี้ใช้กับคำที่มีสมาชิกจำนวนจำกัด ไม่มากนัก สามารถบ่งชี้ได้ครบถ้วน

ค. อาศัยที่มาของศัพท์ เช่น เครื่องบันทึกเสียง อาจแยกเป็นส่วน ๆ ได้ว่า เครื่อง หมายถึง สิ่ง , สิ่งของ , ของที่ประดิษฐ์ขึ้นสำหรับใช้ทำการต่าง ๆ บันทึก หมายถึง จดข้อความเพื่อความทรงจำ หรือเก็บไว้เป็นหลักฐาน เพราะฉะนั้นเครื่องบันทึกเสียงจึงหมายถึง สิ่งที่เปลี่ยนพลังงานเสียงให้เป็นรูปอื่นเก็บลงไว้บนแถบแม่เหล็กหรือร่องจานเสียง เป็นต้น

ง. นิยามโดยการยกตัวอย่าง เช่น อาจนิยามคำว่า “ความมีไหวพริบ” ได้โดยกล่าวว่า ความมีไหวพริบ หมายถึงคุณสมบัติประจำตัวมนุษย์ ในทำนองเดียวกับคุณสมบัติของบุคคลในเรื่องต่อไปนี้ หลังจากนั้นก็เล่าเรื่องที่บุคคลมีพฤติกรรมแสดงถึงความมีไหวพริบ เป็นต้น

จ. นิยามโดยการเปรียบเทียบ ในบางครั้งผู้นิยามอาจนำคำที่จะนิยามไปเปรียบเทียบกับคำที่ผู้อ่านคุ้นเคยเป็นอย่างดีแล้ว เพื่อให้เห็นข้อเหมือนหรือข้อแตกต่าง

ฉ. นิยามโดยการปฏิเสธเสียก่อน แล้วจึงให้รายละเอียดด้วยวิธีการใดวิธีการหนึ่ง เช่น ผู้ดีมีได้หมายถึงผู้ที่เกิดในตระกูลสูง มีทรัพย์สิน มีเกียรติหรือมีชื่อเสียงในสังคม แต่ผู้ดีหมายถึง ผู้มีความประพฤติหรือมีมารยาทดีงาม

ส่วนสุนิจ สุตันทวิบูลย์ (๒๕๔๘ , หน้า ๗๑ – ๗๖) กล่าวถึงการเขียนบทนิยามว่า การนิยามคือ การให้คำจำกัดความหรือการอธิบายความหมายของคำ เพื่อให้ผู้อ่านรู้จักหรือเข้าใจคำนั้นอย่างชัดเจน

วิธีการนิยามคำเริ่มจากการบอกว่าคำคำนั้นหมายถึงอะไร เป็นของประเภทใด แล้วจึงระบุรายละเอียดหรือลักษณะเฉพาะที่ทำให้ของสิ่งนั้นแตกต่างจากของอื่นในประเภทเดียวกันอย่างไร เช่น ความหมายของคำว่า **dog** ที่ลองแมน ดิกชันนารี ออฟ คอนเทมโพอารารี อิงลิช

(Longman Dictionary of Contemporary English) ให้ไว้ว่า “a common ๔ legged flesh – eating animal , esp. any of many varieties used by man as a companion or for hunting , working , guarding , etc. g is often called man’s best friend”

จะเห็นว่าการบอกว่า สุนัขเป็นสัตว์ ๔ เท้าที่กินเนื้อเป็นอาหาร แต่มีสัตว์ ๔ เท้าที่กินเนื้อเป็นอาหารมีอยู่หลายชนิด จึงต้องบอกลักษณะเฉพาะของสุนัขเพิ่มเติมว่า เป็นสัตว์ที่มนุษย์เลี้ยงไว้เป็นเพื่อนหรือช่วยในการล่าสัตว์ ใช้งาน เฝ้ายาม ฯลฯ และเพื่อให้แน่ใจว่า ผู้อ่านจะได้ทราบว่าหมายถึงสัตว์ชนิดใดแน่ จึงเพิ่มเติมว่า สัตว์ชนิดนี้มักถูกเรียกว่า “เพื่อนที่ดีที่สุดของมนุษย์” ด้วยคำจำกัดความนี้คนส่วนมากควรจะทราบว่าคือสุนัขนั่นเอง

การนิยามอาจทำได้โดยใช้ประโยคเพียงประโยคเดียว หรือ ๒ – ๓ ประโยค ดังตัวอย่างในคำว่า dog ข้างต้น แต่เนื่องจากคำบางคำเป็นคำที่เข้าใจยาก หรือมีความหมายที่ใกล้เคียงกับคำอื่น ๆ ผู้อ่านอาจไขว้เขวได้ และเพื่อช่วยไม่ให้ผู้อ่านสับสน ผู้เขียนจึงจะต้องให้ข้อมูลเพิ่มเติม โดยใช้การเรียบเรียงข้อมูลแบบอื่น ๆ เช่น ยกตัวอย่างประกอบ พรรณนาในรายละเอียด นำคำที่จะนิยามไปเปรียบเทียบกับคำอื่นที่ใกล้เคียงกัน หรืออาจใช้การแสดงเหตุและผล

๒. ความรู้เรื่องความหมาย

ความรู้เรื่องความหมายที่ผู้วิจัยศึกษาเป็นพื้นฐานมีดังนี้

๒.๑ คำจำกัดความของคำว่าความหมาย ผู้ทรงคุณวุฒิได้กล่าวถึงคำจำกัดความของความหมายไว้ดังนี้

วิไลวรรณ ขนิษฐนันท์ (๒๕๓๓ , หน้า ๑๑๐ – ๑๑๒) กล่าวถึงความหมายสรุปความว่า ความหมายคือสารหรือเจตนาซึ่งอาจจะเป็นข่าวสาร ข้อมูล การอธิบาย การบอกเล่า การถาม การสั่ง การแสดงอารมณ์ ความรู้สึก หรือสิ่งใดก็ได้ที่ผู้ส่งสารต้องการให้ผู้รับสารได้ทราบ

เพียรศิริ วงศ์วิภาณนท์ (๒๕๔๗ , หน้า ๒๕๐ – ๓๖๘) ได้กล่าวถึงคำจำกัดความของความหมายไว้ดังนี้

เราสามารถนิยาม คำว่า ความหมาย ได้ ๓ อย่างคือ ประการแรก ความหมายคือคุณสมบัติประจำรูปต่าง ๆ ที่มีอยู่ในภาษา เช่น คำ ประโยค รูปภาษาแต่ละรูปจะมีความหมายกำหนดไว้เป็นระเบียบ (convention) เป็นที่เข้าใจและใช้ร่วมกันในหมู่คนที่พูดภาษาเดียวกัน เช่น คำว่า หนังสือ มีความอย่างหนึ่ง คำว่า อ่าน มีความหมายอีกอย่างหนึ่ง ในบางกรณีรูปภาษาบางรูปมีความหมายหรือหมายความถึงสิ่งต่าง ๆ ได้มากกว่าหนึ่ง เช่น คน มีความหมายว่ามนุษย์ และมีความหมายว่า การใช้มือหรือวัตถุจุ่มลงในของเหลว แล้วขยับมือหรือวัตถุนั้นให้วน

ไปรอบ ๆ ภาระที่รองรับของเหลวอยู่ คุณสมบัตินี้เป็นคุณสมบัติทางอรรถศาสตร์ ประการที่สอง ความหมายคือ สารที่ผู้ส่งสารเจตนาหรือตั้งใจสื่อไปยังผู้รับสาร ประการสุดท้ายความหมายคือสาร ที่ผู้รับสารรับหรือตีความได้จากการฟังหรืออ่านที่ผู้ส่งสารส่งมา ในการสื่อสารนั้นความหมาย ทั้ง ๓ ประการนี้จะต้องแนบสนิทเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การสื่อสารจึงจะเกิดประสิทธิผล

ส่วนคุณหญิงสุริยา รัตนกุล (๒๕๔๔ , หน้า ๒๔ – ๖๕) กล่าวว่า มีหลายคน พยายามให้คำจำกัดความว่า ความหมายคืออะไร แต่แนวความคิดนั้นก็แตกต่างกันไปตามมุมมอง หรือสาขาวิชา กล่าวคือ บางคนกล่าวว่า ความหมายคือนามบัญญัติ (naming) ซึ่งเป็นการให้ชื่อ ของสิ่งของที่มีอยู่ในโลก แนวคิดนี้ก็มีข้อโต้แย้งได้เพราะมีคำจำนวนมากไม่ใช่ชื่อของสิ่งของ แต่ก็ มีความหมายได้เช่น จะ คง ดี หรือมีคำที่ไม่ได้เป็นชื่อสิ่งของที่มีในโลกก็มีความหมายได้ เช่น ครุฑ มังกร ราชนิกุล บางคนกล่าวว่า ความหมายเป็นกระบวนการทางความคิดที่เกิดขึ้นภายใน สมองของผู้ส่งสารและผู้รับสาร บางคนกล่าวว่า ภาษามีความหมายได้เพราะการปรุงแต่งในจิต ของผู้ใช้ภาษา อันเกิดจากความสัมพันธ์กันระหว่างรูปในภาษา (เสียงหรือสัญลักษณ์) กับสื่อ อ้างอิง (reference) เช่น วัตถุ กิริยาอาการ คุณสมบัติต่าง ๆ บางคนกล่าวว่า ความหมายในภาษา คือสถานการณ์ที่มีสิ่งเร้าและการตอบสนองต่อสิ่งเร้า คุณหญิงสุริยา รัตนกุล แสดงความคิดเห็นว่า แต่ละความคิดมีจุดดีและจุดด้อยมากน้อยต่างกัน

จากแนวความคิดของผู้ทรงคุณวุฒิข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ความหมาย คือ เครื่องบอกเจตนาของผู้ส่งสาร โดยสมมุติเสียงหรือสัญลักษณ์เป็นเครื่องสื่อความที่จะบอกว่า อะไร อย่างไร เพียงใด ฯลฯ เช่นข้อความว่า “เขาจะมาอยู่แล้ว” ก็คือต้องการจะบอกว่า บุคคลคนหนึ่ง (เขา) เคลื่อนที่ (มา) ในโอกาสอันใด (จะ) อย่างแน่นอน (อยู่แล้ว) เมื่อ ความหมายเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเจตนา กับรูปภาษา ผู้ที่ใช้ภาษานั้น ๆ จึงมีความ จำเป็นต้องเรียนรู้ว่า รูปภาษานั้น ๆ สัมผัสสมมุติให้สัมพันธ์กับเจตนาใด

๒.๒ ประเภทของความหมาย

นักภาษาได้แบ่งประเภทของความหมายตามแนวความคิดของแต่ละคนไว้ ดังนี้

คุณหญิงสุริยา รัตนกุล (๒๕๔๔ , หน้า ๘๘ – ๑๒๕) ได้กล่าวถึงตัวอย่าง ประเภทของความหมาย ตามที่นักอรรถศาสตร์ได้แสดงไว้ดังนี้ คือ ความหมายประจำรูปภาษา (sense) และความหมายอ้างอิง (reference) อันมีรายละเอียดดังนี้

ก. ความหมายประจำรูปภาษา หรือความหมายข้างใน (internal meaning)

หมายถึง ความหมายที่คำหรือวลีมีอยู่ในตัวเอง โดยไม่ต้องไปอ้างอิงถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เมื่อผู้ฟังได้ฟังคำหรือวลีนั้นก็เข้าใจความหมาย เท่าที่คำนั้นหรือวลีนั้นแสดงออกโดยไม่ต้องคำนึงถึงว่า คำหรือวลีนั้นบ่งชี้ถึงสิ่งใดที่มีลักษณะทางกายภาพ เช่น เมื่อได้ยินคำว่า **ขาว** หรือวลีว่า **เสื้อขาว** ผู้ฟังจะรู้ว่าขาวก็ตรงข้ามกับดำ ขาวก็ไม่มีสีอื่นเจือปน ส่วนเสื้อขาว ก็รู้ว่าเป็นเครื่องแต่งกายที่ไม่ใช่กางเกง ไม่ใช่กระโปรง ไม่ใช่ผ้าขาวม้า ฯลฯ ที่มีสีขาว โดยไม่จำเป็นต้องนึกถึงเสื้อตัวใดเป็นพิเศษ

ข. ความหมายอ้างอิง หรือความหมายออกนอก (extensional meaning)

เป็นความหมายที่เชื่อมโยงระหว่างความหมายประจำรูปภาษากับสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะทางกายภาพ เช่น หากกล่าวเพียงว่า **เสื้อขาว** นามวลีนี้ก็มีความหมายประจำรูปภาษาดังได้กล่าวมาแล้ว แต่หากใช้คำนี้เพื่อบ่งบอกถึงเสื้อตัวใดตัวหนึ่งโดยเฉพาะ เช่น “เสื้อขาวที่แขวนอยู่ในห้องสรรพสินค้าตัวนี้แพงจัง” นามวลีนี้ก็จะมีความหมายอ้างอิงขึ้นมา หรือข้อความที่กล่าวว่า “ดาวรุ่ง (ดาวประกายพรึก) ก็คือดาวประจำเมือง” ทั้งคำ **ดาวรุ่ง** และ **ดาวประจำเมือง** ต่างก็มีความหมายตามรูปภาษา แต่ทั้ง ๒ คำก็มีความหมายอ้างอิงเพราะดาวทั้งคู่ก็คือดาวพระศุกร์

อนึ่ง หากพิจารณาอีกแง่มุมหนึ่ง อาจแบ่งความหมายออกเป็นประเภทต่าง ๆ

ได้ดังนี้ คือ **ความหมายสื่อสาระ (descriptive meaning)** **ความหมายสอดคล้องสังคม (social meaning)** และ **ความหมายสื่ออารมณ์ (expressive meaning หรือ emotive meaning)**

ก. ความหมายสื่อสาระหรือความหมายบ่งชี้ (referential meaning) หรือ

ความหมายปริชาน (cognitive meaning) คือความหมายที่พรรณนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นความหมายที่ตรงไปตรงมาไม่อ้อมค้อม หากคำมีความหมายได้หลายอย่าง ความหมายสื่อสาระก็มักเป็นความหมายแรกในพจนานุกรม เช่น **เก้าอี้** ความหมายสื่อสาระก็คือที่นั่งที่ผู้มีขาสามารถยกย้ายไปได้ หรือคำ **จิ้งจอก** ความหมายสื่อสาระก็คือ **หมาป่าชนิดหนึ่งที่ชอบหากินในเวลากลางคืน** ความหมายสื่อสาระเป็นความหมายที่ไม่แสดงอารมณ์ ไม่มีการเปรียบเทียบ ใช้สื่อความหมายที่ต้องการสื่อสารอย่างเรียบ ๆ ตรงไปตรงมา ไม่ได้ต้องการแสดงทัศนคติส่วนตัวว่าเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับสิ่งที่สื่อสาร เช่น การใช้คำว่า **โสเภณี** เป็นการใช้คำในความหมายสื่อสาระ แต่การเรียกหญิงประเภทนี้ว่า **กะหรี่** เป็นการเรียกอย่างแสดงความดูหมิ่น คำว่า **กะหรี่** จึงเป็นคำที่ไม่ได้แสดงความหมายสื่อสาระ แต่หากนำคำนี้ไปใช้ในความหมายว่า **แก๊งชนิดหนึ่งที่มีสีเหลือง** ประดับด้วยเครื่องเทศ เป็นการใช้อย่างแสดงความหมายสื่อสาระ หรือการเรียกคู่สมรสว่า **สามีและภรรยา** เป็นการใช้คำที่ให้ความหมายสื่อสาระ หากเรียกคู่สมรสว่า **คูชีวิต** หรือ **คู่ทุกข์คู่ยาก** เป็นการเรียก

อย่างแสดงการยกย่อง คำ **คู่ชีวิต** และ **คู่ทุกข์คู่ยาก** นี้ จึงเป็นคำที่ไม่แสดงความหมายสื่อสาระ แต่เป็นคำที่แสดงความหมายสื่ออารมณ์

ข. **คำที่แสดงความหมายสื่ออารมณ์** เป็นความหมายที่ไม่ได้สื่อความอย่างตรงไปตรงมา แต่มีการแสดงอารมณ์เข้าไปเจือปนด้วย อาจเป็นอารมณ์ในทางบวกหรือทางลบก็ได้ เช่น แม่หวานใจ มีความหมายสื่ออารมณ์ไปในทางบวก ส่วน แม่ตัวดี มีความหมายสื่ออารมณ์ไปในทางลบ การใช้คำสื่ออารมณ์มักเกี่ยวเนื่องกับความหมายเปรียบเทียบ (figurative meaning) เช่น ทำอย่างนี้มันก็เท่ากับทุบหม้อข้าวกันนี้หว่า หรือ เขาเป็นมือเป็นตีนของผู้ยิ่งใหญ่ อย่างไรก็ตามก็ไม่ได้หมายความว่าความหมายเปรียบเทียบจะต้องเป็นความหมายสื่ออารมณ์เสมอไป ความหมายสื่ออารมณ์มักเกี่ยวพันกับการแต่งบทกวีนิพนธ์ เพราะกวีย่อมจะต้องค้นหาคำที่มีความหมายสื่ออารมณ์มาใช้ในงานประพันธ์ของงาน เพื่อให้ชิ้นงานเป็นไปตามวัตถุประสงค์

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่า ในภาษาไทยมีการใช้คำคู่ (doublet) อย่างมีนัยสำคัญที่จะให้ความหมายสื่ออารมณ์และช่วยในการแต่งบทกวีกล่าวคือ ภาษาไทยมีคำคู่ที่เป็นธรรมดาใช้เป็นปกติ เช่น วัวเหว ยืนหยัด ฝืนฝืน นึกแน่น ทอดทิ้ง การเรียงลำดับคำตามปกตินี้มักไม่ค่อยให้ความหมายสื่ออารมณ์มากนัก แต่ถ้ากลับที่ของคำเป็น เหว้วา หยัดยืน ฝืนฝืน แน่นหนัก ทิ้งทอด จะทำให้มีความหมายสื่ออารมณ์ที่ลึกซึ้งขึ้น กลวิธีการสลับคำนี้พบมากในเพลงลูกทุ่งในปัจจุบัน

ค. **ความหมายสอดสังคัม** เป็นความหมายที่ช่วยร้อยรัดให้คนในสังคมมีความรู้สึกว่าเป็นคนในสังคมเดียวกัน ไม่แสดงความรู้สึกแปลกแยกแปลกหน้า เช่น ถ้อยคำที่ใช้ทักทาย และลาจากในวาระต่าง ๆ การสนทนาเรื่องดินฟ้าอากาศ การจรรยา รวมทั้งการสอบถามเรื่องสุขภาพโดยไม่ต้องการทราบคำตอบที่แท้จริง การใช้ความหมายสอดสังคัมจึงเป็นการสื่อสารเพื่อสร้างมิตร ขจัดความอึดอัด ขจัดความเจ็บ บางคนจึงเรียกการสื่อสารลักษณะนี้ว่า ภาษาเพื่อภราดรภาพ (phetic communication) สิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับความหมายสอดสังคัมก็คือ ในแต่ละสังคมย่อมมีระเบียบการใช้ภาษาที่มีความหมายสอดสังคัมของตนเอง

คุณหญิงสุริยา รัตนกุล กล่าวต่อไปว่า บางคนอาจจะแยกประเภทของความหมายในลักษณะที่แตกต่างไปจากที่กล่าวมาแล้ว คือ ความหมายอุปลักษณ์ (denotation) และความหมายปริลักษณ์ (connotation) ความหมายหลัก (literal meaning) และความหมายเปรียบเทียบ (figurative meaning หรือ metaphorical meaning หรือ metaphorical meaning อันมีรายละเอียดดังนี้

ความหมายอุปลักษณ์และความหมายปริลักษณ์

ก. **ความหมายอุปลักษณ์** ในทางวิชาการ ความหมายอุปลักษณ์ หมายถึง ความหมายซึ่งบ่งถึงความสัมพันธ์ซึ่งมีอยู่ระหว่างคำ (lexeme) นั้นกับคน สัตว์ พืช สิ่งของ สถานที่ คุณสมบัติ กระบวนการ และอื่น ๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่มีอยู่นอกกระบวนของภาษา แต่สามารถใช้ภาษาบ่งชี้ความหมายได้ด้วยการอุปลักษณ์ หรือด้วยการบอก (denote) ด้วยคำนั้น ๆ

บรรดาสิ่งที่มีอยู่นอกกระบวนของภาษานี้ นักภาษาศาสตร์เรียกว่าเป็นสิ่งอุปลักษณ์ (denotatum) เช่น สิ่งอุปลักษณ์ของคำว่า **ควาย** ก็คือสัตว์สี่เท้ามีเขา มีกีบ ฯลฯ ชนิดหนึ่ง ส่วนควายทั้งหลายซึ่งมีอยู่จำนวนมากในโลก ก็เป็นเหล่าอุปลักษณ์ (denotata) ความหมายของคำว่า **ควาย** ที่คนเข้าใจจึงเป็นความหมายอุปลักษณ์ เพราะเป็นความหมายที่บ่งบอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างคำว่า **ควาย** กับสัตว์ชนิดนั้น หรือสิ่งอุปลักษณ์ของคำว่า **แดง** ก็คือคุณสมบัติเฉพาะอย่างหนึ่ง ซึ่งบรรดาเหล่าอุปลักษณ์มีร่วมกัน เหล่าอุปลักษณ์ของ **แดง** ได้แก่ เลือด ดวงอาทิตย์ เปลวไฟ ถ่านที่ติดไฟโชน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม คำบางคำ เช่น **ล่าง** **เหลื่อม** ก็ ในภาษาไทย if to of ในภาษาอังกฤษ ก็ยากที่จะบอกได้ว่า สิ่งอุปลักษณ์และเหล่าอุปลักษณ์ของคำเหล่านั้นคืออะไร เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ยากที่จะบอกได้ว่าความหมายอุปลักษณ์ของคำเหล่านี้คืออะไร

ข. **ความหมายปริลักษณ์** เป็นความหมายที่ชวนให้ระลึกถึงเมื่อพบคำนั้น สิ่งที่จะระลึกถึงนี้เป็นข้อมูลเพิ่มเติมนอกเหนือจากความหมายอุปลักษณ์ที่สื่อมาตามปกติ เช่น คำว่า **บุหรง** **บุหลัน** **สตาหมัน** นอกจากจะมีความหมายอุปลักษณ์เฉพาะคำแล้ว ยังมีความหมายปริลักษณ์ที่ให้ระลึกถึงเกาะชวา ส่วนการตั้งชื่อสินค้าของไทยโดยใช้ภาษาทางตะวันตกทำให้ได้ความหมายปริลักษณ์สินค้าของต่างประเทศ ซึ่งแสดงความมีรสนิยม มีคุณภาพ ราคาแพง ความหมายปริลักษณ์มักพบได้ในวรรณคดี เพราะคำที่มีความหมายลักษณะนี้จะช่วยให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการได้กว้างไกลสมกับจุดมุ่งหมายของงานเขียน

ค. **ความหมายหลัก** เป็นความหมายตรงตามตัวอักษร ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น โดยทั่วไปแล้วบรรดาพจนานุกรมต่าง ๆ มักจะให้ความหมายหลักของคำไว้เป็นอันดับแรก แล้วจึงให้ความหมายอื่น ๆ (ถ้ามี) ไว้ในลำดับต่อไป คนส่วนมากเข้าใจว่า ความหมายหลักเป็นความหมายที่ตายตัว ดัดแปลงให้ผิดเพี้ยนจากความหมายหลักในพจนานุกรมไม่ได้ เช่น ความหมายหลักของคำว่า **เกลือ** คือวัตถุที่มีรสเค็ม ใช้ประกอบอาหาร เป็นต้น โดยทั่วไปได้มาจากน้ำทะเล สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ พจนานุกรมไม่ได้กล่าวถึงคุณสมบัติอื่นของเกลือ เช่น ไม่กล่าวว่าสีขาว เพราะเกลือในนาเกลือก็มีสีที่ขุ่นดำ ๆ ในอนาคตอาจมีบริษัทที่ผลิตเกลือแล้วใส่สีชมพูอ่อน

ให้น่าซื้อก็เป็นได้ นอกจากนี้ก็ไม่กล่าวถึงรูปลักษณะว่าเป็นเม็ดหรือเป็นผง เพราะไม่ใช่ความหมายหลัก ในอนาคตอาจมีผู้ผลิตเกลืออัดเป็นแท่งก็ได้ ความหมายหลักจึงเป็นทั้งความหมายตรงและความหมายสำคัญที่เจ้าของภาษามักจะนึกถึงเป็นอันดับแรกในเวลาได้ยินคำนั้น โดยทั่วไปแล้วความหมายหลักมักจะเป็นความหมายตรงไปตรงมาเพียงอย่างเดียว นอกจากกรณีเป็นคำที่มีหลายความหมาย (polysymy)

ง. **ความหมายเปรียบเทียบ** เกิดจากการเปรียบเทียบโดยอิงความหมายหลักเป็นแนว เป็นความหมายที่ไม่ใช่ความหมายตามตัวอักษร ความหมายเปรียบเทียบของคำว่า **เกลือ** ก็คือ คนที่มีนิสัยเค็ม ไม่ยอมเสียเปรียบใคร จะเอาให้มาก ยอมเสียแต่น้อยหรือไม่ยอมให้ใครเลย การเปรียบพ่วงไปเปรียบตรงคุณสมบัติบางอย่างของความหมายหลัก การเปรียบคนกับเกลือเปรียบคุณสมบัติเค็มของเกลือ เพราะอาจปรุงอาหาร หากผู้ปรุงปรุงให้เค็มเสียแล้วจะแก้ยาก เพราะรสอื่นไม่อาจกลบรสเค็มได้ รสเค็มจึงเปรียบเหมือนคนที่มุ่งแต่เรื่องของตนเอง ไม่ยอมผู้อื่น จึงเปรียบคนว่าเป็นคนเค็ม การเปรียบอาจทำได้ยิ่งยวดตามความต้องการที่จะให้เกิดความหมายสื่ออารมณ์เพียงใด เช่น **จืดเกลือร่วงกราว** **หน้าจืดเกลือขึ้น** **น้ำทะเลยังเรียกพี่**

ส่วนเพียรศิริ วงศ์วิธานนท์ (๒๕๔๗, หน้า ๓๐๑ – ๓๐๕) กล่าวถึง ประเภทของความหมายไว้ว่า ในการศึกษาเรื่องความหมายของคำ นักภาษาศาสตร์มักถือว่าความหมายของคำเป็นสิ่งที่อาจจำแนกออกเป็นส่วนความหมายย่อยหรืออรรถลักษณะ (semantic feature หรือ semantic components) ได้ เช่น เราอาจพิจารณาความหมายย่อยของคำว่า **โคม** ได้ว่า คือ **เครื่องใช้ ให้ประโยชน์ ให้แสงสว่าง ให้ความรู้สึกปลอดภัยในที่มืด ใช้ในการส่องทางในที่มืด** เมื่อความหมายย่อยของคำว่าโคมมีดังกล่าวนี้อาจเอื้อต่อการนำไปใช้ในความหมายเชิงเปรียบเทียบว่า **เธอคือโคมทองส่องชีวิต**

การแบ่งลักษณะของความหมายสามารถทำได้หลายแนว แนวหนึ่งก็คือ การพิจารณาในแง่ความหมายประจำรูป และความหมายในปริบท

ก. **ความหมายประจำรูป** คือ ความหมายที่เป็นคุณสมบัติประจำรูปคำหรือประโยค ไม่เกี่ยวข้องกับปัจจัยว่าผู้ส่งสารและผู้รับสารคือใคร กำหนดความหมายของสิ่งที่ส่งมาว่าอย่างไร เช่นคำว่า **แม่เสือ** ก็คือ แม่สัตว์ชนิดหนึ่งที่เรียกว่าเสือ ความหมายประจำรูปมีหลายลักษณะ ดังจะได้กล่าวในโอกาสต่อไป

ข. **ความหมายในปริบท** คือ ความหมายที่มีเจตนาของผู้พูดและความเข้าใจของผู้ฟังเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย เช่น ตอนนี้แม่เสือบ้านกำลังอยู่ในโรงพยาบาล ความหมายของแม่เสือ คือ ภรรยาไม่ใช่แม่สัตว์ที่เรียกว่าเสือ ความหมายใหม่นี้เป็นความหมายที่ผู้พูดเป็นผู้กำหนด ถ้าผู้ฟังเข้าใจตรงกันก็เกิดเป็นความหมายในปริบทซึ่งต่างไปจากความหมายประจำรูป

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าความหมายประจำรูปของคำ อาจมีหลายลักษณะ จึงทำให้เกิดความหมายแก่น ความหมายหลัก และความหมายเปรียบเทียบ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- ๑) มีอะไรติดหน้าเธอเนาะ
- ๒) คุณแม่กำลังกวนหน้าตะไก่
- ๓) โต๊ะครูอยู่ที่หน้าชั้น
- ๔) ตารางอยู่ที่หน้าสี่สิบ
- ๕) หน้าบันโบสถ์หลังนี้ฝีมือช่างอยุธยา
- ๖) หน้าบ้านฉันหันไปทางทิศใต้

คำว่า หน้า ในข้อความข้างต้น ใช้เรียกสิ่งต่าง ๆ ได้ถึง ๖ สิ่งด้วยกัน เมื่อพิจารณาแล้ว หน้า ใน ๖ ข้อความมีความหมายร่วมของความหมาย ดังนี้

- ก) หน้า คือ ส่วนหนึ่งของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง คือ ร่างกาย ขนม ชั้นเรียน หนังสือ หลังคาโบสถ์ และบ้าน
- ข) หน้า คือ ส่วนที่แสดงออกให้ผู้อื่นเห็นได้ หรือเห็นได้ก่อน
- ค) หน้า คือ ส่วนที่มีลักษณะแบนติดตาอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือแยกตัวเป็นแผ่นออกมาได้
- ง) หน้า คือ ส่วนที่ได้รับความสำคัญกว่าส่วนอื่น จึงมักได้รับการตกแต่งประดับประดาเป็นพิเศษกว่าส่วนอื่น

คำว่า หน้า ในข้อความที่ยกมาทั้งหมด ต่างก็มีความหมายเป็นลักษณะร่วมนี้อยู่ด้วย บางคำก็มีลักษณะร่วมหลายลักษณะ บางคำก็มีลักษณะร่วมบางลักษณะ เราเรียกความหมายที่เป็นลักษณะร่วมนี้ว่าความหมายแก่น (semantic field) ของคำว่า หน้า หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งความหมายแก่นก็คือ ส่วนสำคัญในความหมายของคำ ซึ่งเป็นส่วนที่เป็นเงื่อนไขที่กำหนดว่า คำนี้จะไปใช้เรียกหรืออ้างถึงสิ่งใดได้บ้าง สิ่งที่จะเรียกได้ด้วยคำว่า หน้า จะต้องมีความสัมพันธ์ตามความหมายแก่น แต่ตัวอย่างทั้ง ๖ ข้างต้น ก็หาได้แสดงความหมายทั้งหมดของคำว่า หน้า เพราะคำคำนี้ยังอาจหมายถึงสิ่งอื่น ๆ ได้อีก เช่น

- ๑) เขาทำงานหวังจะเอาหน้า
- ๒) พ่อแม่ต้องขายหน้า เพราะลูกเกเร
- ๓) เขาขอมล่ยมจมน้ำเพื่อรักษาหน้า

หน้า ในประโยคข้างต้นนี้ มิใช่หมายถึงส่วนใดส่วนหนึ่งของสิ่งนั้น หากหมายถึงเกียรติยศและการยอมรับยกย่องจากผู้อื่น ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญและมีคุณค่าของคน รวมทั้งเป็นสิ่งที่คนนำมาอวดกัน ฉะนั้น หน้า ในประโยคทั้ง ๓ ประโยคนี้มิได้มีความหมายตามความหมายแก่นโดยตรง แต่เป็น

การปรับความหมายแก่นมาใช้ในเชิงเปรียบเทียบ หรือเชิงอุปมา นักภาษาศาสตร์จึงเรียกคำที่มีความหมายตรงกับความหมายแก่นว่า **ความหมายหลัก** (literal meaning) และเรียกคำที่มีความหมายที่เกิดจากนำสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาเปรียบเทียบกับความหมายแก่นว่า **ความหมายเปรียบเทียบ** (figurative meaning)

จากข้อความข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การแบ่งประเภทของความหมายจะขึ้นอยู่กับมุมมองหรือการใช้คำที่เรียกขานต่าง ๆ เช่น บางคนเรียกว่า ความหมายเปรียบเทียบ แต่บางคนก็เรียกว่า ความหมายในปริบท และทำให้เห็นว่า บทนิยามคำต่าง ๆ ในพจนานุกรมนั้นบางคำมีการให้ความหมายในลักษณะต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว

๒.๓ การใช้ความหมายเป็นเครื่องจัดกลุ่มคำ

เมื่อความหมายมีหลายลักษณะหลายประเภท เราอาจนำความหมายมาจัดกลุ่มคำในภาษาออกเป็นกลุ่ม ๆ ดังที่เพียร์รี วังศ์วิถันนท์ (๒๕๔๗, หน้า ๓๐๗ – ๓๑๘) ได้กล่าวไว้ดังนี้

๒.๓.๑ ใช้ความหมายประจำรูปของคำเป็นเกณฑ์

๒.๓.๒ ใช้ความหมายในปริบทเป็นเกณฑ์

๒.๓.๑ ใช้ความหมายประจำรูปของคำเป็นเกณฑ์

การจำแนกกลุ่มคำโดยใช้เกณฑ์นี้ สามารถแบ่งคำได้เป็น ๗ กลุ่ม คือ คำพ้องความหมาย (synonyms) คำแย้งความหมาย (antonyms) คำพ้องรูป (homonyms) คำหลายหน้าที่ (polysems) คำลูกกลุ่มและคำจ่ากลุ่ม (hyponyms and superordinate) คำเกิดคู่กัน (collocatives) และคำขัดกัน (incongruity) อันมีรายละเอียด ดังนี้

คำพ้องความหมาย คำประเภทนี้ คือ คำที่มีรูปต่างกันแต่มีความหมายคล้ายคลึงกัน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ในภาษามีคำที่ใช้เรียกสิ่งเดียวกันอยู่หลายคำ แต่คำเหล่านั้นมักมีส่วนปลีกย่อยแตกต่างกัน กล่าวคือ แตกต่างกันในฐานะที่เป็นภาษาย่อยต่างกัน เช่น อร่อย (กรุงเทพฯ) – แซบ (อีสาน) แตกต่างกันในเรื่องระดับภาษา เช่น คุณ – มึง แตกต่างกันในความหมายเชิงอารมณ์ (affective meaning) เช่น แบ่ง – ชักยอก แตกต่างกันในการเกิดคู่กับคำอื่น (collocative distribution) เช่น เร็วจี (เร็วมาก) – หวานเจี๊ยบ (หวานมาก) หรือแตกต่างด้วยการยืมภาษาอื่นมาใช้ เช่น หมู – สุนัข (บาลีสันสกฤต)

คำแย้งความหมาย คำประเภทนี้ คือ คำที่มีความหมายแย้งกันหรือมีความหมายตรงกันข้าม เราสามารถแบ่งคำแย้งความหมายออกเป็น ๔ ชนิด คือ คำแย้งความหมายตรงข้าม (polar antonyms) คำแย้งความหมายแยกแยะ (complementary antonyms)

คำแย้งความหมายเกี่ยวเนื่อง (relation antonyms) และคำแย้งความหมายคู่กัน (implicational antonyms)

ก. คำแย้งความหมายตรงข้าม คำประเภทนี้ คือ คำที่มีความหมายตรงข้ามกันในเรื่องที่คำหนึ่งมีความหมายว่า มากกว่าหรือน้อยกว่าแนวกำหนดในใจผู้สื่อสาร เช่น เตี้ย – สูง

ข. คำแย้งความหมายแยกแยะ คำประเภทนี้ คือ คำที่มีความหมายตรงกันข้ามซึ่งไม่มีความก้าวก่ายด้านความหมายกันเลย กล่าวคือ ถ้ามีความหมายเป็นอย่างนี้ก็จะเป็นอย่างหนึ่งไม่ได้เด็ดขาด เช่น ชาย – หญิง ตาย – เป็น คำแย้งความหมายประเภทนี้ต่างกับคำแย้งความหมายตรงข้าม ที่ว่า คำแย้งความหมายแยกแยะไม่ได้ขึ้นอยู่กับแนวกำหนดในใจหรือไม่มีคำแย้งกลาง (ร้อน – อุ่น – เย็น) รวมทั้งมีความหมายแน่นอนตายตัว เช่น ไม่สามารถถามได้ว่า ตายขนาดไหน เป็นขนาดไหน เหมือนคำแยกความหมายตรงข้าม (สูงขนาดไหน เตี้ยขนาดไหน)

ค. คำแย้งความหมายเกี่ยวเนื่อง คำประเภทนี้มีความหมายตรงกันข้ามแต่เกี่ยวเนื่องกัน คือต้องมีอย่างหนึ่งจึงจะมีอีกอย่างหนึ่งได้ เช่น สามียุค – ภรรยา ครู – นักเรียน ลูกหนี้ – เจ้าหนี้

ง. คำแย้งความหมายคู่กัน คำประเภทนี้มีความหมายตรงกันข้ามที่ชวนให้นึกถึงกัน เพราะบอกความแตกต่างที่คู่กันไป เช่น ไป – มา ขึ้น – ลง เข้า – ออก

คำพ้องรูป คำประเภทนี้ คือ คำที่มีรูปเหมือนกันแต่ความหมายต่างกัน เราอาจถือว่าเป็นปรากฏการณ์ที่เป็นเหตุบังเอิญทางภาษา การมีรูปเหมือนกันอาจเป็นการมีรูปเหมือนกันเฉพาะเสียง ซึ่งเรียกว่าคำพ้องเสียง (homophones) เช่น ค่า – ข้า – ฆ่า หรืออาจเหมือนกันทั้งเสียงและรูปเขียน (homographs) เช่น ยาลิด – ยาเรื้อรัง หรืออาจเหมือนกันเฉพาะรูปเขียนเพียงอย่างเดียวก็ได้ เช่น เพลาเข้า – เพลารถ

คำหลายหน้าที่ คำประเภทนี้ต่างกับคำพ้องเสียง คือ คำหลายหน้าที่คือคำคำเดียวกันที่ความหมายแก่นเอื้อให้นำไปใช้ในการทำหน้าที่ทางไวยากรณ์ได้หลายอย่าง ส่วนคำพ้องเสียงมีแต่เสียงเท่านั้นที่เหมือนกัน โดยทั่วไปคำหลายหน้าที่มักจะมีหน้าที่ทางไวยากรณ์ต่างกัน และไม่มีความสัมพันธ์ทางด้านความหมายต่อกัน นอกจากนี้คำหลายหน้าที่ยังเป็นปรากฏการณ์ปกติในการใช้คำในภาษา ส่วนคำพ้องเสียงเป็นเหตุบังเอิญทางภาษาซึ่งไม่สามารถอธิบายเหตุของการเกิดได้ ตัวอย่างคำหลายหน้าที่ เขาบ่นมาหลายชั่วโมงแล้ว – เขามาหรือยัง เขาซื้อที่มากอีกแปลง – ลูกสอบได้ที่สองค่ะ

คำลูกกลุ่ม – คำจำกลุ่ม คำลูกกลุ่ม หมายถึง คำที่แสดงความเป็นสมาชิกของคำจำกลุ่มแต่ละประเภท เช่น คำจำกลุ่ม สัตว์น้ำ คำลูกกลุ่ม กุ้ง ปลา หอย ฯลฯ คำจำกลุ่ม กับข้าว คำลูกกลุ่ม แกง ผัด ลาบ น้ำพริก ฯลฯ

คำเกิดคู่กัน คำประเภทนี้เป็นผลมาจากการพ้องความหมายของคำเมื่อเป็นเช่นนี้คำแต่ละคำจะมีที่ใช้ไม่เหมือนกัน เช่น สวຍ ใช้คู่กับ หลှိၵ်ႈ หลဲ ใช้คู่กับ ဟေမာ ใช้คู่กับ တူ ဗွၼ်ႈ ใช้คู่กับ ချီၵ်ႈ သိၵ်ႈ ใช้คู่กับ တွၼ်ႈ ပၢၵ်ႈ ใช้คู่กับ သီၵ်ႈ ဣၵ်ႈ ใช้คู่กับ တီၵ်ႈ (တီၵ်ႈ) ပီၵ်ႈ ใช้คู่กับ တၢၵ်ႈ (တၢၵ်ႈ)

คำขัดกัน การขัดกันของคำเกิดจากการนำคำที่มีความหมายแย้งกันมารวมเข้าไว้ในถ้อยคำเดียวกัน เช่น เหตุผลของคุณน่าฟัง มากน้อยเท่าไรก็ไม่แปลก

๒.๓.๒ ใช้ความหมายในบริบทเป็นเกณฑ์ การใช้เกณฑ์นี้สามารถแบ่งคำออกเป็น ๒ ชนิด คือ คำที่มีความหมายอุปมา (conotational meaning) และคำที่มีความหมายชวนคะนึง อันมีรายละเอียด ดังนี้

คำที่มีความหมายอุปมา คำประเภทนี้ คือ คำที่มีความหมายใหม่ ซึ่งเกิดจากการนำลักษณะเด่นของสิ่งที่ใช้เรียกด้วยคำคำนั้นมาใช้เป็นความหมาย เช่น คำว่า แม่คำ มักมีความหมายเด่นในความคิดของคนส่วนใหญ่ว่า ไม่เรียบร้อย ขาดมารยาท เอะอะ โดยนำมาใช้ในข้อความว่า อย่ามาทำตัวเป็นแม่คำกับฉันนะ หรือคำว่า บันได มีความหมายเด่นว่าสิ่งที่เหยียบเพื่อนำไปสู่ที่สูง โดยนำมาใช้ในข้อความว่า ฉันจะเป็นบันไดให้เขาเอง

คำที่มีความหมายชวนคะนึง คำประเภทนี้ คือ คำที่มีความหมายทำให้นึกถึงคำอื่นในลักษณะหนึ่งคือ นึกถึงคำพ้องเสียง คำเสียงใกล้เคียงกัน หรือนึกถึงคำที่เกิดจากการพวน เช่น ระกำ ซึ่งเป็นชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ทำให้นึกถึงคำว่า ระกำ ที่มีความหมายว่าความทุกข์ คำว่า ล้นทม ซึ่งเป็นชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ทำให้นึกถึงคำที่มีเสียงใกล้เคียงกันว่า ระทม ซึ่งมีความหมายว่าเจ็บช้ำระกำใจ หรือคำว่า กล้วยไม้ ซึ่งเป็นชื่อพืชชนิดหนึ่ง อาจทำให้นึกถึงคำว่า ไกล้วย ซึ่งมีความหมายว่าใกล้ตายหรือเกือบตาย เพราะกล้วยไม้บางชนิดปลูกและเลี้ยงดูยาก

๒.๔ สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงความหมาย

คำในภาษามีการเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยต่าง ๆ ดังที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้กล่าวไว้ ดังนี้

คุณหญิงสุริยา รัตนกุล (๒๕๔๔ , หน้า ๒๑๗ – ๒๕๒) ได้กล่าวถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำ และข้อสังเกตเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำไว้ดังนี้

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำ

การเปลี่ยนแปลงความหมายของคำที่มีมาจากสาเหตุหลายประการคือ การเรียนรู้ภาษาเป็นกระบวนการที่ไม่สมบูรณ์ คำมีความหมายไม่ชัดเจน (vagueness) คำมีหลายความหมาย (polysemy) วิธีชีวิตของคนในสังคมเปลี่ยนไป และคำมีความหมายกำกวม (ambiguous) อันมีรายละเอียดดังนี้

๑. การเรียนรู้ภาษาเป็นกระบวนการที่ไม่สมบูรณ์ การเรียนรู้ภาษาของมนุษย์โดยเฉพาะเด็กน่าจะเป็นสาเหตุทำให้ความหมายของคำเปลี่ยนแปลงไปได้ กล่าวคือ หากเด็กไม่เข้าใจความหมายของคำที่ผู้ใหญ่ใช้ แล้วนำไปใช้ผิด ๆ แล้วไม่มีผู้ใหญ่คอยแก้ไข ความหมายที่ผิวนั้นก็ติดเข้ามาในภาษา เช่น การเปลี่ยนแปลงความหมายเป็นตรงกันข้าม คำว่า แพ้ เดิมแปลว่าชนะ (จาริกสยาม) เปลี่ยนไปมีความหมายว่า สู้นไม่ได้ คิดว่าน่าจะมาจากความเข้าใจของเด็กที่สับสนไม่รู้ว่าย่ายชนะแน่ จึงนำคำเดิมที่เคยแปลว่าชนะไปใช้ในความหมายว่าสู้นไม่ได้ ส่วนคำว่าพ่าย ยังคงความหมายเดิมคือแปลว่า หนีไป เมื่อมีคำที่แปลว่าสู้นไม่ได้ในภาษาถึง ๒ คำ จึงเกิดเป็นคำซ้อนว่า แพ้พ่าย ในที่สุดก็ยืมคำจากภาษาบาลีมาใช้ในความหมายว่าสู้นได้คือ ชนะ

๒. คำมีความหมายไม่ชัดเจน โดยปกติคำส่วนใหญ่มีความหมายไม่แน่นอนชัดเจน เช่น คำว่า กว้าง แสบ ขาว ดำ ยาว สั้น บางครั้ง กว้างของโบราณอาจเป็นแคบของปัจจุบัน เช่น ถนนเจริญกรุงซึ่งสร้างในรัชกาลที่ ๔ เป็นถนนกว้างขวางมากในสมัยนั้น แต่ในปัจจุบันถนนสายนี้ถือว่าคับแคบมากจัดการจราจรลำบาก คำว่า ขาว ขาวอย่างกระดากก็เรียกว่าขาว ขาวอย่างผมหงอกก็เรียกว่าขาว (แท้จริงเป็นสีขาวปนเทา) การที่คำในภาษามีความหมายไม่คงที่ แล้วแต่สิ่งต่าง ๆ และแล้วแต่บริบทของสถานการณ์ เช่น ทำเก้าอี้ ทำนา ทำหมึก ทำผม ทำปริญญาโท ทำตัวดี หรือ ดีไม่มีที่ติ (ชม) ดีไม่มีที่ติ (ประชด) หรือขอบเขตที่ไม่แน่นอนตายตัวของคำว่า สะโปก กับ ขาอ่อน ความไม่แน่นอนตายตัวเหล่านี้ทำให้ความหมายของคำแปรเปลี่ยนไปได้ตามยุคตามสมัย

๓. คำมีหลายความหมาย มีคำจำนวนมากในภาษาที่มีหลายความหมาย บางครั้งความหมายเหล่านั้นก็คาบเกี่ยวกัน บางครั้งก็ผิดแผกแตกต่างกัน ความหลากหลายความหมายนี้ทำให้ความหมายของคำเปลี่ยนแปลงไปได้ เช่น คำว่า ดาว มีความหมายอย่างน้อย ๒ ความหมาย ความหมายแรกคือ ดวงดาวที่อยู่บนท้องฟ้า ส่วนความหมายที่สองคือ ผู้มีความสามารถในด้านใดด้านหนึ่ง เช่น ดาวหนัง ดาวละคร ดาวซัลโว แต่ความหมายที่สองนี้นิยมใช้ในรูปคำว่า ดารา เป็นดาราหนัง ดาราลูกทุ่ง จึงทำให้ความหมายของคำว่า ดารา ลดลงจากความหมายที่หนึ่ง กล่าวคือ นอกจากภาษาถิ่นแล้ว ในปัจจุบันโดยทั่วไปไม่นิยมเรียกดาวบนท้องฟ้าว่าดารา แต่จะนำมาใช้แก่คน ความหมายของคำว่าดาราจึงเปลี่ยนไป

๔. **วิถีชีวิตของคนในสังคมเปลี่ยนไป** เมื่อสังคมมีการพัฒนาบางสิ่งบางอย่างในสังคมก็อาจสูญหายไปหรือเปลี่ยนแปลงไป คำที่ใช้เรียกขานสิ่งเหล่านั้น ก็พลอยสูญหายไปด้วย หรือไม่สูญแต่ก็ไม่มีผู้ใดเข้าใจความหมาย เช่น คำว่า แหล่น หลาว ง้าว ซึ่งเป็นอาวุธในการทำสงครามในสมัยก่อน แทบไม่มีใช้ในปัจจุบัน คนปัจจุบันอาจไม่ทราบความหมายของคำดังกล่าว ปัจจุบันเป็นสังคมของการทำภาชนะด้วยพลาสติก ไม่ว่าจะเป็น กระบุง กระจาด กระเช้า กระซอน เพราะฉะนั้นมโนทัศน์เกี่ยวกับความหมายของคำเหล่านี้ ที่เกี่ยวกับเครื่องจักสานจึงหาได้ยาก

๕. **ในบริบทที่คำมีความหมายกำกวม** มีโอกาสที่เป็นไปได้มากที่คำบางคำจะถูกเปลี่ยนแปลงความหมาย และถ้ามีการใช้เช่นนั้นซ้ำ ๆ กัน คำก็จะเปลี่ยนแปลงความหมายไปอย่างแท้จริง เช่นคำว่า **ชิกแซ็ก** ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า คดไปคดมา เลี้ยวไปเลี้ยวมา สลับฟันปลา ลดเลี้ยวสลับซับซ้อน แต่เมื่อนำไปใช้ว่า **เข้าทำงานชิกแซ็ก** คำนี้ ก็มีความหมายในเชิงไม่ตรงไปตรงมา ไม่สุจริต ปัจจุบันคำนี้จึงมีความหมายในทางลบ ในกรณีคำว่า **ฟัน** มีความหมายอย่างน้อย ๒ ความหมาย คือ กระดูกเป็นซี่ ๆ อยู่ในปากสำหรับกัด นึก เลี้ยวอาหาร ใช้เรียกสิ่งที่คล้าย ๆ กัน เช่น ฟันเลื้อย ฟันจักร อีกความหมายหนึ่งก็คือ เอาของมีคมเช่น คานฟันลงไป โดยปริยายหมายถึงอาการที่คล้ายคลึงกันเช่นนั้น นอกจากนี้ยังมีผู้นำไปใช้ในความหมายอื่นอีกมาก จนทำให้ความหมายเปลี่ยนแปลงไป เช่น **ฟันกำไร**ไปไหน ๆ สองแสนบาท ไม่ใช่ถูกผู้ขายฟันผู้หญิงแล้วนำไปเปิดเผย หรือสำนวนว่า **แมวนอนหวด** ปัจจุบันคนส่วนใหญ่ไม่รู้จักหวด เลยไม่ทราบว่าแมวนอนทำไฉน แมวนอนทำไม ฯลฯ ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้ความหมายไว้ว่า ทำเป็นซื่อ แต่ก็มีผู้ใช้ว่า เจิบเจิบเหมือนแมวนอนหวด ซึ่งก็แปลความหมายยาก เพราะไม่ทราบว่าผู้จะใช้จะใช้ในความหมายใด ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่า สิ่งที่มีความหมายกำกวมมีโอกาสทำให้ความหมายของคำแปรเปลี่ยนไปได้

นอกจากนี้คุณหญิงสุริยา รัตนกุล ยังได้นำแนวความคิดเกี่ยวกับสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงความหมายของนักภาษาศาสตร์ชาวต่างประเทศมาแสดงไว้เพิ่มเติมว่า มาจากสาเหตุอีกหลายประการ เช่น สาเหตุทางภาษา (linguistic causes) สาเหตุทางประวัติศาสตร์ (historical causes) สาเหตุทางสังคม (social causes) สาเหตุทางจิตวิทยา (psychological causes) สาเหตุการรับคำมาจากต่างประเทศ และสาเหตุคิดคำใหม่เรียกสิ่งใหม่ อันมีรายละเอียดดังนี้

๑. **สาเหตุทางภาษา** สาเหตุนี้มาจากการที่คำใดคำหนึ่งมาเคียงกับอีกคำหนึ่ง (collocation) อยู่เสมอ คำจึงดูดซึมความหมายของคำเคียงนั้นโดยไม่มีผู้ใดตั้งใจให้เป็นเช่นนั้น ตัวอย่างของคำคู่เคียงคือ **หมาเห่า ผมหงอก หน้าแดง** คำที่เคียงกันมักเป็นคำนามกับคำกริยา

หรือคำนามกับคำคุณศัพท์ จะเห็นว่าการที่คำดังกล่าวมีความหมายดังที่มี เพราะมากับคำคู่ คำว่าเห่า แม้จะมีสัตว์ชนิดอื่น เช่น ภูเขา แต่เวลาเมื่อได้ยินคำว่าเห่าโดยทั่วไปมักนึกถึงหมาทั้งสิ้น คำว่า หงอก แม้มีสิ่งอื่นที่หงอกได้ เช่น ขน หนวด แต่คนก็มักจะนึกถึงผมหงอก ส่วนคำว่าแค้น แม้ส่วนอื่นของร่างกายสามารถแค้นได้ เช่น จมูก แต่คนก็มักนึกถึงหน้าแค้นเสียมากกว่า การที่เป็นเช่นนี้เพราะคำหนึ่งคู่ดูซึมความหมายของคำที่คู่มา นี่อาจเป็นสาเหตุที่ทำให้คำมีความหมายที่ แคลบลง

๒. สาเหตุทางประวัติศาสตร์ เมื่อสังคมพัฒนาไป สิ่งที่เป็นรูปธรรมหรือนามธรรมบางอย่างก็เปลี่ยนแปลง แต่เจ้าของภาษามักนำคำเดิมมาใช้กับสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ ทำให้ มโนทัศน์ของความหมายของคำนั้นไม่คงที่ เช่นคำว่า เตา หากพิจารณาคำที่เกิดต่างยุคต่างสมัย ก็จะได้ เตาทุเรียง เตาแบบเชิงกราน เตาอั้งโล่ เตาแก๊ส เตาไฟฟ้า เตาอบ และเตาไมโครเวฟ รูปแบบของเตาเปลี่ยนไปมากตั้งแต่ปรากฏเปลวไฟจนไม่ปรากฏเปลวไฟ ทำให้มโนทัศน์ของคำว่าเตาเปลี่ยนแปลงไปด้วย

สถาบันทางสังคมก็มีส่วนทำให้ขอบเขตความหมายของคำเปลี่ยนแปลงไป เช่นคำว่า กษัตริย์ จากความหมายเดิมซึ่งหมายถึง ผู้นำที่เป็นนักรบ กลายมาเป็นผู้ทรงพระราชภาระ ในทางรัฐศาสตร์มากกว่าการใช้พระแสงดาบ

๓. สาเหตุทางสังคม เมื่อกลุ่มบุคคลเฉพาะอาชีพ สมาคม หรือสาขาวิชาชีพ นำคำจากภาษาทั่วไปไปใช้ ก็มักจะใช้คำในความหมายเฉพาะมากขึ้น ทำให้คำนั้นมีความหมาย แคลบเข้า และตรงกันข้ามเมื่อคำเฉพาะอาชีพไปอยู่ในภาษาทั่วไป คำนั้นก็จะมีความหมายกว้างออก เช่น

ภาษาธรรมดา	ภาษาเฉพาะวงการ
ของกลาง = ของที่ใช้ร่วมกัน	ของกลาง (กฎ) = ของที่เจ้าหน้าที่ หรือโจทก์ได้มาและนำขึ้นสู่ศาลเพื่อ ใช้ประกอบพิจารณาคดี
บวชใหม่ = พระที่เพิ่งบวช	บวชใหม่ (พระเครื่อง) = พระเครื่องที่ทำปลอม
ขากบ = ขาของกบ	ขากบ (การเล่นว่าว) = ขาของว่าวจุฬา
บอกบท (โขนละคร) = อ่าน ข้อความในบทโขนละครให้คน ร้องร้องตามบทที่บอกหรือให้ คนแสดงพูดตามบทที่บอก	บอกบท = บอกหรือสั่งให้ทำอะไร ใด ๆ ตามที่ผู้บอกต้องการ

ภาษาเฉพาะวงการ	ภาษาธรรมดา
ไม่ดูตาม้าตาเรือ (หมาрук) = เดินเข้าไปในช่องตาม้าตาเรือ ของฝ่ายตรงข้าม	ไม่ดูตาม้าตาเรือ = ไม่พิจารณา ให้รอบคอบ

๔. สาเหตุทางจิตวิทยา มีความเชื่อกันว่า คำทำให้เกิดอารมณ์ขันหรือความหัวคกแล้ว ความน่ารังเกียจทำให้คนคิดใจหรือหลีกเลี่ยงคำนั้นได้ เช่น คำเลียดที่นำมาใช้แทนคำเรียกอวัยวะเพศว่า จ้ม จู ผู้ที่มีชื่อเช่นนี้ อาจจะต้องเปลี่ยนชื่อเป็นอื่น เพราะคำเหล่านี้ได้เปลี่ยนความหมายไปแล้ว การนำคำว่า ล้ม ใช้แทนคำว่า ตาย สำหรับช้าง เพราะเห็นว่าช้างเป็นสัตว์ที่มีคุณค่ามนุษย์ คำนี้ก็มีความหมายกว้างขวางออกไป

๕. สาเหตุเพราะรับภาษาต่างประเทศมาใช้ การยืมคำจากภาษาที่ใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสารเรื่องศาสนา เป็นต้น อาจมีผลให้คำในภาษาเดิมลดศักดิ์ศรีและมีความหมายส่อไปทางลบ เช่น เมื่อภาษาไทยรับคำว่า อูจจาละ ปัสสาวะ มาจากภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาที่เป็นเครื่องมือสื่อสารศาสนาพุทธ ก็ทำให้คำว่า จี้ เยี่ยว เป็นคำที่มีความหมายในทางต่ำลง

๖. สาเหตุเพราะมีสิ่งใหม่ในสังคม เมื่อมีการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่หรือมีแนวความคิดใหม่ ก็ย่อมจำเป็นต้องมีคำเรียกประดิษฐกรรมนั้น ๆ เมื่อเป็นเช่นนั้นเจ้าของภาษามักมีทางออก ๓ แนว คือ แนวที่หนึ่งใช้คำที่มีอยู่แล้วในภาษาไทยเรียกขานสิ่งใหม่ เช่น ใช้คำว่า แฟ้ม (file) เรียกสิ่งที่อยู่ในคอมพิวเตอร์ ซึ่งไม่ได้ทำด้วยวัสดุหรือมีรูปร่างคล้ายกับแฟ้มที่ทำด้วยกระดาษแข็ง พลาสติก หรือหนังอย่างที่ขายตามร้านเครื่องเขียน แนวที่สอง นำคำที่มีอยู่ในภาษาไทยมาประสมกันให้มีความหมายใหม่ หรือนำศัพท์เดิมมาประดิษฐ์ตกแต่งเสียใหม่ตามระเบียบแบบแผนของไวยากรณ์ภาษานั้น เมื่อได้คำใหม่แล้วก็กำหนดให้มีความหมายตามที่ต้องการ เช่น ในภาษาไทยมีคำว่า สนามบิน ซึ่งไม่ได้แปลว่าสนามที่บินได้ แต่มีความหมายว่าพื้นที่หรือสนามที่ใช้สำหรับเครื่องบินขึ้นหรือลง แนวที่สามคือ ยืมคำจากภาษาอื่นมาใช้และบางครั้งความหมายก็มีได้เหมือนกับภาษาที่ยืมมาทุกประการ เช่น วิทู โสภณ

ส่วนหม่อมราชวงศ์กัลยา ดั่งศักดิ์ (๒๕๔๓ , หน้า ๔๒๘ – ๔๓๑)

ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำว่าสิ่งที่ทำให้ความหมายของคำเปลี่ยนแปลงไปมีหลายอย่าง เช่น ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการ ความเปรียบ (metaphor) การใช้คำร่วมกัน และคำต้องห้าม ซึ่งมีรายละเอียดคือ

๑. ความเจริญทางด้านวิทยาการ ทำให้คำที่เคยมีความหมายที่หมายถึงสิ่งที่มีลักษณะรูปร่างและคุณสมบัติที่แน่นอนเปลี่ยนแปลงไป เช่นคำว่า ปากกา ในสมัยแรกหมายถึงเครื่องเขียนที่ทำจากขนนกที่ตัดให้แหลมใช้จุ่มหมึกเขียน แต่ปัจจุบันเมื่อใช้คำว่าปากกาคนทั้งหลายจะไม่นึกถึงเครื่องเขียนในลักษณะเดิมนี้นี้ จะนึกถึงเครื่องเขียนรูปลักษณะใหม่อันเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการ

๒. ความเปรียบ เกิดจากมนุษย์เห็นสิ่งต่าง ๆ ที่มีความคล้ายคลึงกัน อาจคล้ายคลึงในแง่รูปลักษณะหรือคุณสมบัติ นำคำเดิมไปเรียกขานสิ่งใหม่ที่มีความคล้ายคลึงกัน เช่น เรียกลูกกระเบิดมือว่า น้อยหน้า เพราะมีรูปลักษณะคล้ายกับน้อยหน้า ซึ่งเป็นผลไม้ชนิดหนึ่ง ซึ่งมีเปลือกขรุขระเป็นตา ๆ ขนาดพอดีในมือได้

๓. คำที่มักใช้ร่วมกัน คำที่มักใช้ร่วมกันนั้น เมื่อใช้อยู่เป็นประจำ ก็อาจทำให้คำหนึ่งมีความหมายกว้างขวางออกหรือแปรเปลี่ยนไปได้ เช่น คำพูดที่ว่า “แพ้ยะก็ไม่ใช่” ข้อความนี้ในสมัยก่อนคงใช้ว่า “พ่ายแพ้ยะก็ไม่ใช่” เพราะจากหลักฐานโบราณทำให้ทราบว่า คำว่า พ่าย มีความหมายว่า แพ้ คำว่า แพ้ มีความหมายว่า ชนะ ในปัจจุบัน แพ้ มิใช่ ชนะ แต่มีความหมายว่า พ่าย หรือคำว่า หนทาง แต่เดิม หน แปลว่า ทาง เมื่อใช้เป็นคำซ้อนว่า หนทาง ปัจจุบันโดยปกติแล้วไม่ค่อยมีผู้ใดคำว่า หน ในความหมายว่า ทาง มักใช้ในความหมายว่า ครั้ง เช่น กี่หน (กี่ครั้ง)

๔. คำต้องห้าม คำบางคำสังคมมักถือว่าเป็นคำต้องห้าม เพราะส่อไปในเรื่องเพศ สิ่งที่น่ากลัว หรือความชั่วร้าย เป็นคำในทางลบควรหลีกเลี่ยงและต้องใช้คำอื่นแทนเพื่อให้รื่นหู (euphemism) คำที่นำมาใช้แทนจึงมีความหมายกว้างขึ้น เช่น มีการใช้คำว่า เสีย แทนคำว่า ตาย คำว่าเสียจึงมีความหมายกว้างขวางขึ้น

๒.๕ ผลของการเปลี่ยนแปลงความหมาย

ผู้ทรงคุณวุฒิได้กล่าวถึงผลของการเปลี่ยนแปลงในภาษาไว้ดังนี้

คุณหญิงสุริยา รัตนกุล (๒๕๔๔ , หน้า ๒๘๓ – ๒๘๒) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงความหมายในภาษาทำให้เกิดผลที่เห็นชัด ๔ ประการ คือ ความหมายแคบเข้า (restriction of meaning) ความหมายกว้างออก (extension of meaning) ความหมายเลวลง (pejorative of meaning) และความหมายดีขึ้น (ameliorative development)

๑. ความหมายแคบเข้า ตัวอย่างของความหมายแคบเข้าเห็นได้จากคำ ๒ คำต่อไปนี้คือ หมูแดง ฝอยทอง กล่าวคือ คำว่าหมูแดงนั้นจะใช้เรียกเฉพาะของกินชนิดหนึ่งซึ่งทำด้วยเนื้อหมูคลุกซอิ้วหรือเต้าหู้ยี้ เป็นต้น แล้วอย่างให้สุกระอุ ไม่เรียกหมูซึ่งมีสีชมพูแดงที่

จากข้อความข้างต้นสอดคล้องกับความคิดของหม่อมราชวงศ์กัลยา ดิงศักดิ์ (๒๕๔๓, หน้า ๔๓๐ – ๔๓๑) ที่กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงความหมายของคำใน ภาษาไทยกรุงเทพฯ แบ่งออกได้เป็น ความหมายกว้างขึ้น (widening) ความหมายแคบลง (narrowing) ความหมายส่อไปในทางดีขึ้น (amelioration) และความหมายส่อไปในทางลบ (pejoration) ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑. **ความหมายกว้างขึ้น** การเปลี่ยนแปลงความหมายแบบนี้ ทำให้คำมีความหมายกว้างออกไปจากเดิม เช่น คำว่า **อา** ในสมัยก่อนมีความหมายว่าน้องสาวของพ่อ คู่กับ คำว่า **อาว** ซึ่งมีความหมายว่า น้องชายของพ่อ แต่ในปัจจุบันภาษาไทยกรุงเทพฯ **อา** มีความหมายว่า น้องชายหรือน้องสาวของพ่อ

๒. **ความหมายแคบลง** การเปลี่ยนแปลงความหมายในลักษณะนี้คือ ความหมายของคำลดขอบเขตลง เช่น คำว่า **ขบ** แต่เดิมมีความหมายว่า กัด เช่น ขบ ขบหมาขบ แต่ในปัจจุบันภาษาไทยกรุงเทพฯ **ขบ** มีความหมายว่า อาการกัดที่ใช้ฟันหน้ากัดให้แตกเท่านั้น เช่น ขบเมล็ดแตงโม

๓. **ความหมายส่อไปในทางที่ดีขึ้น** การเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้คือ ความหมายเดิมของคำมีความหมายธรรมดาหรือส่อไปในทางลบ แต่ต่อมาความหมายกลับเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้น เช่น คำว่า **เหี้ย** แต่เดิมมีความหมายว่า ที่อยู่อาศัย ปัจจุบันในภาษาไทยกรุงเทพฯ มีความหมายถึงถิ่นกำเนิด และมีความหมายแฝงว่า **ให้ความอบอุ่นด้วย** เช่น คีนคู่เหี้ย

๔. **ความหมายส่อไปในทางลบ** การเปลี่ยนแปลงของความหมายลักษณะนี้คือ ความหมายเดิมตามปกติดี แต่กลับเปลี่ยนแปลงไปในทางลบ เช่น คำว่า **มัก** สันนิษฐานว่าแต่เดิมมีความหมายว่า **ชอบ** เช่น ในศิลาจารึกกล่าววว่า มักโอยทาน ปัจจุบันในภาษาไทย กรุงเทพฯ มีความหมายในทางลบ เช่น เขามักมาก ซึ่งมีความหมายว่า **โลภ** คำว่า **บ่าว** เดิมมีความหมายว่า **ชายหนุ่ม** แต่ภาษาไทยกรุงเทพฯ ในปัจจุบันมีความหมายว่า **คนรับใช้**

ส่วนวิไลวรรณ ขนิษฐนันท์ (๒๕๒๖, หน้า ๔๐ – ๔๕) กล่าวถึงประเภทของการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำไว้ว่า ปัจจุบันนักภาษาศาสตร์แยกประเภทการเปลี่ยนแปลงด้านความหมายของคำออกเป็น ๓ ประเภท คือ ความหมายกว้างออก ความหมายแคบเข้า และ ความหมายย้ายที่

๑. **ความหมายกว้างออก** หมายความว่า สิ่งที้นั้นอ้างถึงมีจำนวนประเภทหรือปริมาณเพิ่มขึ้นมากกว่าเดิม ดังตัวอย่างคำว่า **อี่** ในภาษาไทยหลายๆ ถิ่นใช้เป็นคำนำหน้าลูกสาวคนที่สอง ถ้าลูกสาวชื่อ **หอม** ก็จะเรียกว่า **อี่หอม** ภาษาไทยในสมัยอยุธยาถึงยังใช้ในลักษณะนี้อยู่ ดังปรากฏในกฎหมายตราสามดวง แต่ปัจจุบันภาษาไทยหลายถิ่น โดยเฉพาะภาษาถิ่นในประเทศไทย

ความหมายของคำนี้ขยายกว้างออกไป ใช้เป็นคำนำหน้าชื่อผู้หญิง โดยไม่จำกัดว่าเป็นลูกสาวคนที่เท่าใด

๒. ความหมายแคบเข้า หมายความว่า สิ่งทีื่อนั้น ๆ หมายถึงหรืออ้างอิง มีจำนวน ประเภท หรือปริมาณน้อยลง ดังตัวอย่างคำว่า บ้าน ในภาษาไทยทั่วไปคำว่าบ้านหมายถึง เรือนหลาย ๆ หลังอยู่รวมกันเป็นหมู่ เช่น บ้านหมี่ บ้านหม้อ บ้านมอญ ชื่อเหล่านี้หมายถึงชื่อของหมู่บ้าน มิใช่บ้านของผู้ใดผู้หนึ่งโดยเฉพาะ เมื่อมีคำถามในภาษาไทยถิ่นว้า ว่า ไปไหน คำตอบคือ ไปบ้านหมี่ ไปบ้านมอญ ซึ่งเป็นการบอกแหล่งที่จะไป ส่วนในภาษาไทยกรุงเทพฯ หากมีคำถามว่า บ้านใคร คำตอบอาจจะเป็น บ้านคุณแดง บ้านคุณนวลสวาท แสดงว่า คำ บ้าน หมายถึง สิ่งก่อสร้างหรือเรือนเดี่ยว ๆ หลังใดหลังหนึ่งมิใช่หลายหลังรวมกัน ถ้ารวมกันหลายหลัง ก็เรียกว่า หมู่บ้าน

๓. ความหมายย้ายที่ หมายถึง การออกเสียงคำ ๆ หนึ่งยังคงเดิม แต่สิ่งที่คำนั้น ๆ อ้างอิงได้เปลี่ยนไป ตัวอย่างเช่นคำว่า หมากกลาง หรือมะละง บางถิ่นหมายถึงมะพร้าว บางถิ่นหมายถึงขุ่น ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่าต้องมีคำในภาษาถิ่นใดถิ่นหนึ่งที่ความหมายย้ายที่ไปในขณะที่บางถิ่นความหมายยังคงเดิม

หากนำแนวความคิดของผู้ทรงคุณวุฒิข้างต้นมารวมกัน ก็จะทำได้แง่มุมในการพิจารณาผลของการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำในแง่มุมที่กว้างขวางยิ่งขึ้น คือ ความหมายกว้างออก ความหมายแคบเข้า ความหมายย้ายที่ ความหมายที่ส่อไปในทางที่ดีขึ้น และความหมายที่ส่อไปในทางที่ต่ำลง

๓. ความรู้เรื่องพจนานุกรม

เกี่ยวกับความรู้เรื่องพจนานุกรม ผู้ทรงคุณวุฒิได้กล่าวไว้ดังนี้

๓.๑ ลักษณะโดยทั่วไปของพจนานุกรม

ธีระพันธ์ ล.ทองคำ (๒๕๓๕ , หน้า ๑ – ๘) ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพจนานุกรมไว้ว่า พจนานุกรม เป็นคำที่มีความหมายเทียบเท่าคำว่า ดิกชันนารี (dictionary) ของภาษาอังกฤษ ซึ่งหมายถึง หนังสือที่ให้รายการคำหรือรายการศัพท์โดยเรียงลำดับตามตัวอักษร มีทั้งพจนานุกรมที่ให้ ความหมายเดียวกับศัพท์และให้ความหมายเป็นภาษาอื่น และมักบอกการออกเสียงคำศัพท์ไว้ด้วย โดยทั่วไปพจนานุกรมมักประกอบด้วยข้อมูลดังต่อไปนี้

๑. คำหลัก ศัพท์ตั้ง คำตั้ง หรือแม่คำ (main entry) ซึ่งเป็นแบบแผนของการสะกดการันต์คำแต่ละคำ

๒. บทนิยามศัพท์ (definition) ซึ่งประกอบด้วย

๒.๑ การออกเสียง (pronunciation)

๒.๒ หน้าที่ทางไวยากรณ์ (grammatical category)

๒.๓ ความหมาย (meaning) ทั้งความหมายตรง (denotative meaning) และความหมายแฝงหรือความหมายโดยนัย (connotative meaning)

๒.๔ การใช้ (usage) และขอบเขตของการใช้ (range of application)

๒.๕ ประวัติความเป็นมาของคำ (etymology)

๒.๖ การแบ่งพยางค์ในคำ (syllabification)

๒.๗ การสร้างคำใหม่จากรากศัพท์ (word derivation)

๒.๘ คำพ้องความหมาย (synonyms)

๒.๙ ภาพประกอบ (illustration)

พจนานุกรมแต่ละฉบับไม่จำเป็นต้องมีรายละเอียดครบทุกหัวข้อข้างต้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการจัดทำ ประเภทของพจนานุกรม และข้อจำกัดต่าง ๆ เช่น งบประมาณ เวลา

๓. ศัพท์รอง ลูกศัพท์ หรือลูกคำ (sub - entry) ซึ่งมีลักษณะของบทนิยามคล้ายคลึงกับบทนิยามของศัพท์หลัก

ในการแบ่งประเภทของพจนานุกรมนั้น สามารถแบ่งได้หลายลักษณะตามเกณฑ์ที่นำมาพิจารณา เช่น เกณฑ์จำนวนภาษาที่ปรากฏในพจนานุกรม (number of languages) เกณฑ์การใช้งบประมาณในการจัดทำ (manner of financing) เกณฑ์วัยของผู้ใช้ (age of users) เกณฑ์ขนาด (size) เกณฑ์ขอบเขตและลักษณะเฉพาะของเนื้อหา (scope of coverage by subject หรือ limitations in aspects of language covered) ดังมีรายละเอียด คือ

๑. เกณฑ์จำนวนภาษา

เมื่อใช้จำนวนภาษาเป็นเกณฑ์ สามารถแบ่งพจนานุกรมได้ ๓ ประเภท คือ พจนานุกรมภาษาเดียว พจนานุกรมสองภาษา และพจนานุกรมหลายภาษา

๑.๑ พจนานุกรมภาษาเดียว จุดประสงค์ของพจนานุกรมประเภทนี้ คือ เพื่ออธิบายคำในภาษานั้น ๆ รวมทั้งการสะกดคำให้ถูกต้องเป็นแบบอย่างแก่ผู้ใช้ โดยส่วนใหญ่จะเป็นประโยชน์แก่เจ้าของภาษาหรือผู้ที่เรียนภาษานั้นเป็นภาษาที่สอง ในกรณีหลังนี้ผู้ใช้จะต้องรู้ภาษาที่สองเล็กน้อยจึงจะเข้าใจคำอธิบายต่าง ๆ ได้ ตัวอย่างพจนานุกรมประเภทนี้คือ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ซึ่งเป็นพจนานุกรมไทย - ไทย ฉบับหลวง

๑.๒ พจนานุกรมสองภาษา จุดประสงค์ของพจนานุกรมประเภทนี้ คือ อำนวยประโยชน์แก่ผู้เรียนภาษาต่างประเทศ เพราะพจนานุกรมมีรายการคำตามลำดับตัวอักษรของภาษาหนึ่ง (source language) แล้วให้ความหมายซึ่งเป็นคำหรือสำนวนที่ใกล้เคียงที่สุดกับอีกรายการหนึ่ง (target language) ผู้ใช้พจนานุกรมประเภทนี้ต้องรู้ ๒ ภาษา อาจรู้ดีทั้ง ๒ ภาษาหรือรู้ภาษาหนึ่งดีกว่าอีกภาษาหนึ่งก็ได้ ตัวอย่างพจนานุกรมประเภทนี้ คือ พจนานุกรมไทย – อังกฤษ

๑.๓ พจนานุกรมหลายภาษา พจนานุกรมประเภทนี้ต้องมีตั้งแต่ ๓ ภาษาขึ้นไป และมีจุดประสงค์เช่นเดียวกับพจนานุกรมสองภาษา ในการทำพจนานุกรมสองภาษา และพจนานุกรมหลายภาษา หากหาคำหรือสำนวนที่ตรงกันไม่ได้ ซึ่งอาจเนื่องมาจากความแตกต่างด้านสังคม วัฒนธรรม หรืออื่นๆ ให้ใช้วิธีบรรยายความหมายเป็นข้อความสั้นๆ ตัวอย่างพจนานุกรมหลายภาษา คือ พจนานุกรมญัฮกูร (ชาวบน) – ไทย – อังกฤษ ของธีระพันธ์ ล.ทองคำ

๒. เกณฑ์งบประมาณในการจัดทำ

หากใช้เกณฑ์นี้เป็นเครื่องพิจารณา สามารถแบ่งพจนานุกรมออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ พจนานุกรมเพื่อการศึกษาของชาติ หรือพจนานุกรมฉบับหลวง ใช้เป็นแหล่งอ้างอิงของเอกสารทางราชการ (scholarly dictionary หรือ national dictionary) และพจนานุกรมฉบับเอกชนหรือพจนานุกรมเพื่อการค้า (commercial dictionary)

๒.๑ พจนานุกรมเพื่อการศึกษาของชาติ พจนานุกรมประเภทนี้ จัดทำขึ้นเพื่อประโยชน์ในการเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าทางด้านภาษา และเพื่อเป็นบรรทัดฐานให้คนทุกระดับในชาติพูดและเขียนภาษาประจำชาติได้ถูกต้องเป็นที่ยอมรับ การจัดทำนั้นรัฐบาลเป็นผู้มอบหมายและจัดสรรงบประมาณดำเนินการ ผู้มีหน้าที่จัดทำส่วนใหญ่เป็นหน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการศึกษา และทำนุบำรุงรักษาภาษาและวัฒนธรรมของชาติ หรือเป็นคณะบุคคลที่รัฐแต่งตั้งให้ดำเนินการ เป็นที่น่าสังเกตว่า การดำเนินงานมักค่อยเป็นค่อยไป เพราะมีงบประมาณสนับสนุนไม่มากนัก ตัวอย่างพจนานุกรมประเภทนี้ คือ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน

๒.๒ พจนานุกรมเพื่อการค้า พจนานุกรมประเภทนี้เกิดจากเอกชน อาจอยู่ในรูปของสำนักพิมพ์หรือองค์กรเป็นผู้ดำเนินการ จัดทำเพื่อผลประโยชน์ทางด้านธุรกิจของหน่วยงานนั้นเป็นสำคัญ และมักจะมีการปรับปรุงแก้ไขอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากมีการแข่งขันทางการตลาด ตัวอย่างพจนานุกรมประเภทนี้คือ ออกซ์ฟอร์ด อิงลิช ดิกชันนารี (Oxford English Dictionary)

๓. เกณฑ์วัยของผู้ใช้

ในการจัดทำพจนานุกรมที่เหมาะสมกับวัยของผู้ใช้ จะต้องคำนึงถึงความยากง่ายของศัพท์ รวมทั้งจำนวนของศัพท์เป็นหลัก ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ใช้ที่มีวัยต่างกันสามารถเลือกใช้ได้ตามความเหมาะสม ในการจัดองค์ประกอบของเนื้อหา นั้น ถ้าเป็นพจนานุกรมสำหรับเด็กต้องเป็นไปตามระดับความสามารถทางด้านภาษาของเด็ก ทั้งยังต้องให้ความสำคัญในเรื่องรูปลักษณ์ เช่น ขนาดตัวอักษร ภาพประกอบ สี สัน ความคงทน เพื่อดึงดูดความสนใจของเด็กด้วย

๔. เกณฑ์ขนาด

หากแบ่งพจนานุกรมตามขนาด อาจแบ่งพจนานุกรมออกได้เป็น ๕ ประเภท คือ พจนานุกรมฉบับสมบูรณ์ (unabridged dictionary) พจนานุกรมขนาดใหญ่ (semi-unabridged dictionary หรือ super college dictionary) พจนานุกรมฉบับตั้งโต๊ะ (college dictionary หรือ desk dictionary) พจนานุกรมฉบับกระเป๋า (packet dictionary) และ พจนานุกรมฉบับจิ๋ว (vest packet dictionary)

๔.๑ พจนานุกรมฉบับสมบูรณ์ พจนานุกรมประเภทนี้มีขนาดใหญ่ เพราะรวบรวมคำในภาษาไว้ทั้งหมด มีการให้หลักการใช้โดยทั่ว ๆ ไป โดยปกติจะมีคำประมาณ ๔๐๐,๐๐๐ – ๖๐๐,๐๐๐ คำ

๔.๒ พจนานุกรมขนาดใหญ่ พจนานุกรมประเภทนี้มีจำนวนคำน้อยกว่าพจนานุกรมฉบับสมบูรณ์ แต่มีจำนวนคำมากกว่าฉบับตั้งโต๊ะ

๔.๓ พจนานุกรมฉบับตั้งโต๊ะ พจนานุกรมประเภทนี้มีขนาดค่อนข้างใหญ่ มีคำประมาณ ๑๓๐,๐๐๐ – ๑๗๐,๐๐๐ คำ

๔.๔ พจนานุกรมฉบับกระเป๋า พจนานุกรมประเภทนี้มีขนาดเล็ก ราคาถูก ขนาดปกติ คือ ๔” x ๖” ปกเป็นกระดาษ มีคำประมาณ ๔๐,๐๐๐ – ๖๐,๐๐๐ คำ

๔.๕ พจนานุกรมฉบับจิ๋ว พจนานุกรมประเภทนี้มีขนาดเล็กกะทัดรัด มีคำไม่มาก แต่มักเป็นคำที่ใช้ในชีวิตประจำวัน สามารถพกติดตัวไปได้และมักมีรูปลักษณ์สวยงาม

๕. เกณฑ์ขอบเขตและลักษณะเฉพาะของเนื้อหา

เมื่อใช้เกณฑ์ขอบเขตและลักษณะเฉพาะของเนื้อหา แบ่งประเภทพจนานุกรมจะได้พจนานุกรม ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ พจนานุกรมศัพท์ทั่วไป (overall linguistic dictionary) และพจนานุกรมเฉพาะด้าน (restricted dictionary หรือ specialized dictionary)

๕.๑ พจนานุกรมศัพท์ทั่วไป พจนานุกรมประเภทนี้ไม่มีข้อจำกัดขอบเขตของเนื้อหา จึงเป็นพจนานุกรมรวมศัพท์และสำนวนที่ใช้กันโดยทั่วไปในภาษา

๕.๒ พจนานุกรมเฉพาะด้าน พจนานุกรมประเภทนี้แบ่งออกได้หลายประเภท ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๕.๒.๑ พจนานุกรมการออกเสียง (pronouncing dictionary)

พจนานุกรมประเภทนี้มุ่งเรื่องการออกเสียงคำให้ถูกต้อง ผู้จัดทำจะต้องมีความรู้ทางด้านสัทศาสตร์และสัทวิทยาเป็นอย่างดี

๕.๒.๒ พจนานุกรมศัพท์หมวด (conceptual dictionary หรือ thesurus) พจนานุกรมประเภทนี้มีจุดเด่นอยู่ที่รายการคำศัพท์ถูกเรียงลำดับไว้ตามความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับความหมายของกลุ่มคำ

๕.๒.๓ พจนานุกรมพ้องความหมาย (synonym dictionary)

พจนานุกรมประเภทนี้รวบรวมคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกันไว้ด้วยกัน และมีการจัดลำดับตามลำดับตัวอักษร

๕.๒.๔ พจนานุกรมคำคล้องจอง (rhyming dictionary)

พจนานุกรมประเภทนี้มีการเรียงลำดับศัพท์โดยใช้ความสัมผัสคล้องจองของสระและพยัญชนะเป็นหลัก เหมาะสำหรับผู้ที่ต้องการหาคำเพื่อใช้ในการแต่งร้อยกรอง

๕.๒.๕ พจนานุกรมเฉพาะวงการ (dictionary of slangs and jargons) พจนานุกรมประเภทนี้รวบรวมคำและสำนวนที่ใช้เฉพาะคนในกลุ่ม อาจเป็นกลุ่มอายุ กลุ่มอาชีพ กลุ่มสนใจ หรืออื่น ๆ

๕.๒.๖ พจนานุกรมศัพท์เฉพาะศาสตร์และสาขาวิชาชีพ

(dictionary of technical terms) พจนานุกรมประเภทนี้เก็บรวบรวมศัพท์เทคนิคที่ใช้ในแต่ละศาสตร์ หรือสาขาวิชาชีพชั้นสูงสาขาใดสาขาหนึ่งโดยเฉพาะ เช่น พจนานุกรมศัพท์แพทย์ พจนานุกรมศัพท์กฎหมาย พจนานุกรมศัพท์วิทยาศาสตร์

๕.๒.๗ พจนานุกรมภาษาถิ่น (dialect dictionary) พจนานุกรมประเภทนี้แสดงการใช้และการกระจายของศัพท์ในภาษาพูดของท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง หรือแสดงการใช้ศัพท์และการออกเสียงที่แปรไปตามถิ่นต่าง ๆ และอาจมีแผนที่ภูมิศาสตร์ไว้ให้ดูประกอบด้วย

๕.๒.๘ พจนานุกรมศัพท์เกิดใหม่ (dictionary of neologisms)

พจนานุกรมประเภทนี้รวบรวมเฉพาะศัพท์เกิดใหม่ เช่น ศัพท์ที่ใช้ในหนังสือพิมพ์ ศัพท์โฆษณา นอกจากคำแล้วยังอ้างข้อความซึ่งเป็นบริบทของคำนั้น ๆ ไว้ด้วย

๕.๒.๕ พจนานุกรมประวัติความเป็นมาของศัพท์

(etymological dictionary) พจนานุกรมประเภทนี้เน้นที่มาของศัพท์ ลักษณะการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งพัฒนาการของรูปศัพท์และความหมายของศัพท์ ผู้จัดทำพจนานุกรมประเภทนี้ต้องมีความรู้ทางภาษาศาสตร์เปรียบเทียบและเชิงประวัติเป็นอย่างดี การค้นคว้าและการรวบรวมเรียบเรียงจะต้องใช้เวลานานมาก

๓.๒ พัฒนาการของพจนานุกรมไทย – ไทยโดยสังเขป

วัลยา ชาญวินัย (๒๕๔๗, หน้า ๓) กล่าวว่า คนไทยในอดีตมีพจนานุกรมใช้มาแล้วหลายฉบับ เช่น อะ ดิกชันนารี ออฟ เดอะ ไชแอมมิส แลงแควจ (A Dictionary of the Siamease Language) เรียบเรียงโดย เจ. คาสเวล (J. Caswell) เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ เป็นพจนานุกรมภาษาไทยแปลเป็นไทยที่เก่าที่สุด พจนานุกรมอีกเล่มหนึ่งก็คือ ศัพะ พะจะนะ พาสา ไท เป็นพจนานุกรม ๔ ภาษา เล่มแรก ได้แก่ ภาษาไทย – ละติน – ฝรั่งเศส – อังกฤษ เรียบเรียงโดย ซองบาติสต์ ปาลอกัว (Jean Baptiste Pollegoix) พิมพ์ที่กรุงปารีส เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๓ ครั้นในรัชกาลที่ ๕ มีพจนานุกรมหลายเล่ม เช่น อักษรภิธานศัพท์ (Dictionary of the Siamese) เป็นพจนานุกรมภาษาไทยเป็นไทย เรียบเรียงโดย หมอบรัดเลย์ ชาวอเมริกัน พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ นอกจากนี้ยังมีคำภีร์สรรพพจนานุกรม เป็นพจนานุกรมภาษาอังกฤษแปลเป็นภาษาไทย ผู้แต่งคือ แซมูเอล เจ. สมิท (Samuel J. Smith) เริ่มพิมพ์จำหน่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ พิมพ์อยู่ ๘ ปี จึงครบ ๕ เล่ม และในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ รัฐบาลไทย โดยกรมศึกษาธิการ ได้พิมพ์พจนานุกรม รศ. ๑๒๐ ขึ้น โดยมีการบอกที่มาของคำยืมจากภาษาต่าง ๆ ด้วย

ปัจจุบันพจนานุกรมไทยที่ใช้กันอย่างแพร่หลาย คือ พจนานุกรมที่ราชบัณฑิตยสถานได้รับมอบหมายให้ชำระและปรับปรุงจากพจนานุกรมฉบับ พ.ศ. ๒๔๗๐ ได้ดำเนินการมาจนแล้วเสร็จ จัดพิมพ์ครั้งแรกในนามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ ต่อมาได้ปรับปรุงให้ทันสมัยและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ ใช้ชื่อว่า พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ซึ่งมีการตีพิมพ์ต่อเนื่องมาจนถึงครั้งที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๓๕ ต่อมาได้มีการชำระและปรับปรุงเป็นพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ซึ่งพิมพ์ออกเผยแพร่ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ เป็นพจนานุกรมที่ใช้อ้างอิงและเป็นหลักการกำหนด อักษรวิธีและการออกเสียงอ่านภาษาไทยฉบับปัจจุบัน

ส่วนเปลื้อง ณ นคร (๒๕๔๔, หน้าคำนำ) กล่าวว่า พจนานุกรมคือ คลังแห่งภาษา ความเจริญทางความรู้และสติปัญญาของคนเกิดจากถ้อยคำภาษาที่เขารู้ เราอาจรู้ความเจริญทางวัฒนธรรมและสติปัญญาของชาติใดชาติหนึ่งได้ โดยการอ่านพจนานุกรมของชาตินั้น ดูขนาดคลังภาษาของชาตินั้นว่าใหญ่โตเพียงใด การรวบรวมคำในภาษาเข้าไว้ในคลังภาษาเป็น

พจนานุกรม จึงเป็นกิจสำคัญส่วนหนึ่งของประเทศชาติ เพื่อชนในชาติจะได้รู้เข้าใจภาษาของตน อีกประการหนึ่ง ภาษาเป็นเครื่องมือแสดงความคิดเห็นและความรู้สึกให้ปรากฏเป็นเครื่องประสาน ชนในชาติให้กลมเกลียวเข้าใจกัน มีความรู้สึกเป็นชาติเดียวกัน พจนานุกรมจึงเป็นสมบัติอันมีค่า ยิ่งอย่างหนึ่งของชาติ

พจนานุกรมไทยนั้นปรากฏเป็นครั้งแรกในหนังสือจินตามณี ของพระ โหราธิบดี ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แล้วมาปรากฏอีกครั้งหนึ่งในหนังสือศัพท์ทาง วรรณคดีเสียเป็นส่วนใหญ่ ต่อมา มีชาวต่างประเทศคือ หมอเบรดเลย์ได้เรียบเรียงอักษรวิธานศัพท์ พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๖ นับว่าเป็นเอกสารที่ได้รวบรวมคำในภาษาไทยไว้ได้มากที่สุด

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ กรมศึกษาธิการ ได้มอบให้พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์ เมื่อเป็นขุนสารประเสริฐ) เป็นแม่กองทำพจนานุกรม ในพ.ศ. ๒๔๓๖ จึงปรากฏ พจนานุกรมเล่มแรกของทางราชการ และพิมพ์เพียง ๕๐๐ เล่ม ทางกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งเป็น เจ้าหน้าที่ในการจัดทำพจนานุกรมได้จัดแก้และเพิ่มเติมคำในพจนานุกรมเล่มแรกเป็นลำดับมา และได้จัดพิมพ์พจนานุกรมไทยที่นับว่าสมบูรณ์กว่าเล่มที่ผ่านมา แต่ใช้ชื่อว่า ปทานุกรม พ.ศ. ๒๔๓๐ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๗ เมื่อรัฐบาลจัดตั้งราชบัณฑิตยสถานขึ้นแล้ว ราชบัณฑิตยสถานจึงรับงาน พจนานุกรมมาดำเนินการ ได้จัดพิมพ์พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๕๓ เพื่อเป็น ต้นแบบของการเขียนและอ่านคำไทย แต่ก็ยังมีจำนวนคำไม่ถึงหนึ่งในสิบของคำในภาษา จากนั้น ได้มีเอกชนจัดทำพจนานุกรมขึ้นบ้าง นับเป็นการเพิ่มคลังภาษาให้มากขึ้น เรื่องนี้ในต่างประเทศ ได้มีสำนักพิมพ์เอกชนจัดทำพจนานุกรมของเขากันมาก แต่ละเจ้าของก็มีแบบและวิธีทำต่าง ๆ กัน ดังจะเห็นได้จากพจนานุกรมภาษาอังกฤษ ซึ่งมีพจนานุกรมมากมายหลายชนิด ทำให้การศึกษา ภาษาอังกฤษสะดวกมากยิ่งขึ้น และทำให้ภาษาอังกฤษเผยแพร่ไปกว้างขวางทั่วโลก จึงเห็นสมควร ที่จะได้มีการจัดทำพจนานุกรมไทยให้สมบูรณ์มากกว่าที่เป็นอยู่ เพื่อประโยชน์นานาประการ

๓.๓ ทศนะบางประการเกี่ยวกับพจนานุกรมไทย - ไทย

มีผู้แสดงทัศนะเกี่ยวกับพจนานุกรมไทย - ไทย ฉบับต่าง ๆ ไว้ต่าง ๆ กัน ผู้วิจัยนำทัศนะที่สามารถนำมาศึกษาเป็นพื้นฐานได้ดังนี้

เสริม วินิจฉัยกุล นายกราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๒๕ , หน้า จ - ฉ) กล่าวว่า พจนานุกรมเป็นหนังสือรวบรวมคำที่มีใช้อยู่ในภาษา โดยมากจัดเรียงลำดับตามตัวอักษร ให้ความรู้ เรื่องอักษรวิธี บอกเสียงอ่าน และนิยามความหมาย ตลอดจนบอกประวัติของคำเท่าที่จำเป็น นอกจากนี้พจนานุกรมยังเป็นเครื่องสื่อให้เห็นว่าชาติผู้เป็นเจ้าของนั้น มีวัฒนธรรมอยู่ในระดับใด เพราะฉะนั้นพจนานุกรมจึงเป็นหนังสืออ้างอิงที่สำคัญและจำเป็น โดยเฉพาะพจนานุกรมฉบับ ราชบัณฑิตยสถาน เพราะทางราชการได้ประกาศให้ใช้เป็นแบบฉบับของการเขียนหนังสือไทย

ในทางราชการและโรงเรียน ทั้งนี้เพื่อให้การเขียนหนังสือไทยลงรอยเดียวกันไม่ถกเถียง อันจะก่อให้เกิดเอกภาพในด้านภาษาอันเป็นวัฒนธรรมส่วนหนึ่ง จึงนับว่าเพิ่มความสำคัญและจำเป็นขึ้นไปอีกเป็นทวีคูณ

อนึ่งราชบัณฑิตยสถานตระหนักดีว่า ภาษาขอมมีเกิด เลื่อมและดับลง เช่นเดียวกับบุคคล มีทั้งการเกิดคำใหม่ การเลิกใช้คำ การเปลี่ยนแปลงความหมาย ฉะนั้นจึงควรจะได้มีการปรับปรุงแก้ไขพจนานุกรมให้สมบูรณ์ และทันสมัยอยู่เสมออย่างน้อย ๑๐ ปีต่อครั้ง หรืออย่างมากก็ไม่ควรเกิน ๒๐ ปีต่อครั้ง

ธานินทร์ กรัยวิเชียร (๒๕๔๓, หน้า ๕๐ – ๕๓) ได้กล่าวถึงพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๓ ไว้ในหนังสือภาษากฎหมายไทย ซึ่งได้รับรางวัลในฐานะสารคดียอดเยี่ยม ประจำปี ๒๕๕๑ จากองค์การสนธิสัญญาร่วมกันป้องกันเอเชียอาคเนย์ (สปอ.) ว่า พจนานุกรมฉบับนี้มีใช้เป็นเพียงแบบมาตรฐานสำหรับการเขียนหนังสือไทยให้เป็นระเบียบเดียวกันของบุคคลทั่วไปและของทางราชการเท่านั้น หากแต่สาละยุดิธรรมก็ยังได้ใช้พจนานุกรมฉบับนี้เป็นหลักสำคัญในเรื่องคำและตัวสะกด รวมทั้งอ้างถึงเสมอในเรื่องความหมายของคำสามัญทั่วไป เช่น คำว่าทำลาย ผ่าน แขง และควรชื่นชมว่าพจนานุกรมฉบับนี้เรียบเรียงได้ดีมาก แต่ควรมีการแก้ไขปรับปรุงบางประการเกี่ยวกับคำและภาษาที่ใช้ในเรื่องของกฎหมาย

ในเรื่องคำนั้นควรมีการเพิ่มคำ ทั้งคำในภาษาพูดเช่น อึ้งตึ้งนัง อึ้งถึง และคำที่ทางราชการบัญญัติขึ้น เช่น คอมมิวนิสต์ วิทยากร สถาบัน เพื่อให้ทันสมัยครบถ้วนตามนโยบายของราชบัณฑิตยสถาน ในทางตรงกันข้ามควรตัดคำบางคำที่เกิดจากการเลียนเสียง เช่น พรุค (เสียงดังเช่นนั้น) ออก เพราะถ้าหากจะประมวลคำที่เกิดจากการเลียนเสียง คงจะต้องมีคำประเภทนี้อีกเป็นจำนวนมากมหาศาล ซึ่งเห็นว่าไร้ประโยชน์ ประกอบกับไม่อาจเขียนคำให้ตรงกับเสียงที่แท้จริงได้

อีกประการหนึ่งที่สมควรได้รับการพิจารณาปรับปรุงก็คือ การกล่าวอ้างถึงซึ่งกันและกัน (cross reference) เช่น ตื่น หมายถึงไม่ลึก และลึก หมายถึงไม่ตื่น เพราะหากผู้ใช้พจนานุกรมไม่ทราบความหมายของตื่นและลึกแล้วย่อมไม่ได้ประโยชน์ นอกจากนี้ยังขาดความกระชับชัดในการเข้าใจความหมายอย่างแท้จริง เช่น พจนานุกรมให้ความหมายของคำความยุติธรรม ว่า ความเที่ยงธรรม ความชอบธรรม ความชอบด้วยเหตุผล แต่ไม่ปรากฏคำ ความเที่ยงธรรมในพจนานุกรมฉบับนี้ประกอบกับให้ความหมายของคำ ความชอบธรรมว่า หมายถึงถูกต้องตามธรรม โดยไม่มีความหมายว่า ยุติธรรม ไว้เลย

การให้ความหมายที่ครบถ้วนตามที่คนทั่วไปนิยมใช้ ก็เป็นอีกเรื่องที่ต้องมีการปรับปรุงแก้ไข เช่น คำ สาธิต พจนานุกรมให้ความหมายเพียงว่า สำเร็จแล้ว ควรเพิ่มความหมายว่า การทดลองเชิงแสดง อีกความหมายหนึ่งตามที่สังคมนิยมใช้จนน่าจะถือได้ว่ายุติแล้ว รวมทั้งควรเพิ่มความหมายของคำในแง่กฎหมายด้วย หากคำใดมีความหมายเฉพาะและแตกต่างกัน แล้วแต่คำนั้น ๆ จะปรากฏอยู่ในกฎหมายฉบับใด ยากที่จะนำความหมายทั้งหมดมาประมวลไว้ ก็ควรใช้หลักการให้ความหมายกลาง ๆ หรือให้ความหมายตามกฎหมายสำคัญเท่านั้น โดยสรุปก็คือ ควรให้ทั้งความหมายโดยทั่วไปและความหมายทางด้านกฎหมาย ซึ่งถูกต้องแท้จริง ไม่คลาดเคลื่อนดังที่ปรากฏอยู่ในบางคำ เช่น สัตยบัน

สุภายิต และคำพังเพยเป็นจำนวนมาก ที่ไม่ปรากฏในพจนานุกรมฉบับนี้ เช่น กาหังคาเขา คาบลูกคาบดอก น้อราษฎร์บังหลวง สุกเอาเผากิน น้ำนึ่งไหลลึก เหล่านี้เป็นสำนวนที่ราชบัณฑิตยสถานควรพิจารณาปรับปรุงเพิ่มเติม

อนึ่ง เมื่อราชบัณฑิตยสถานมีความมุ่งหมายว่า จะบรรจุคำที่ยุติแล้วซึ่งมีใช้ในภาษาไทยให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ จึงสมควรหรือไม่ที่จะประมวลคำและวลีที่เป็นคำไพเราะ คำหยาบ เช่น ดอกทอง ไร่ด้วย เพราะคำเหล่านี้มีความสำคัญในแง่ของกฎหมาย เพื่อประโยชน์การพิจารณาตัดสินประมาทห่มินดูแคลน หรืออื่น ๆ ธานินทร์ กรัยวิเชียร มีความเห็นว่า หากมีการประมวลไว้ควรทำเป็นฉบับต่างหากโดยเฉพาะเช่นเดียวกับของบางประเทศ เพราะพจนานุกรมฉบับนี้เป็นเพียงพจนานุกรมฉบับมาตรฐานสำหรับภาษาไทยทั่วไป ทั้งยังทำให้พจนานุกรมหนาเกินไป

ประจักษ์ ประภาพิตยกร (๒๕๑๓, หน้า ๑๓๓ – ๑๖๘) ได้เขียนบทความเรื่อง “ความคิดเห็นเกี่ยวกับพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน” (พ.ศ. ๒๕๕๓ – ผู้วิจัย) ซึ่งมีประเด็นต่าง ๆ ๕ ประเด็น คือ เสียง อะ ท้ายพยางค์ของคำบาลีสันสกฤต การเขียนคำที่มีอักษรซ้อนตัวเขียนกับเสียงพูด ประคิดประคอง ล่อกล่อก – วอกแวก – ม่อลอม่อแลก ไม่ได้คู่ในพจนานุกรม ความหมายบางคำในพจนานุกรม และเครื่องหมายวรรคตอนในพจนานุกรม

ในเรื่องการเขียนคำที่มาจากภาษาบาลีสันสกฤตและพยางค์ท้ายออกเสียงนั้น ประจักษ์ ประภาพิตยกร กล่าวว่า ในพจนานุกรมได้วางหลักเกณฑ์ไว้ว่า คำที่มาจากภาษาบาลีสันสกฤต หากตัวท้ายของคำต้องการให้ออกเสียง อะ ให้ประวิสรรชนีย์ แต่ในพจนานุกรมก็ไม่ได้ดำเนินตามหลักการนี้ทุกคำ มีบางคำที่ออกเสียง อะ ท้ายคำ แต่ก็ไม่ได้กำหนดให้ประวิสรรชนีย์ เช่น ศิลป พุทธมามก หิม แม้เลขานุการคณะกรรมการชำระพจนานุกรมจะได้ตอบคำถามผู้ที่ข้องใจด้วยใจความว่า ราชบัณฑิตยสถานมีความประสงค์แสดงรูปคำไว้เป็นกลาง ๆ เพื่อผู้ใช้จะได้นำไปประกอบกับคำอื่นได้ถูกต้อง เช่น ศิลป ไปประกอบกับคำ กรรม เขียนเป็น ศิลปกรรม

รวมทั้งการบอกเสียงอ่าน สีนลปะ ก็เพื่อออกเสียงได้ถูกต้องว่า สิน – ละ (กึ่งเสียง) – ปะ – กำ คำตอบนี้ก็เป็นคำตอบที่ไม่สมเหตุผล เพราะมีอีกหลายคำซึ่งอยู่ในลักษณะเดียวกับคำ ศิลป คือ มี คำมาต่อท้ายได้ แต่บางคำพจนานุกรมก็ให้ไว้ทั้ง ๒ อย่าง บางคำก็ให้ไว้อย่างเดียว เช่น คณ – คณะ พล – พละ ลักษณะ ขณะ อิสระ หิม ศิลป พุทธมามก รวมทั้งบางคำเขียนคำที่ตรงกับ หลักเกณฑ์ข้างต้นไว้ในคำอธิบายคำ เช่น หิมวัต ว. มีหิมะหนาว ปกคลุมด้วยหิมะ ประจักษ์ ประภาพิทยากร สรุปในประเด็นนี้ว่า การจะเกณฑ์ให้ผู้ใช้พจนานุกรมรู้และคิดปรับเข้าหา หลักเกณฑ์เอง น่าจะเป็นวิธีที่ไม่ถูกต้องนัก เพราะเป็นการเพิ่มภาระให้แก่ผู้ใช้พจนานุกรม ราชบัณฑิตยสถานควรเขียนคำต่าง ๆ ให้ตายตัว

กรณีคำที่มีอักษรซ้อนที่อยู่ในลักษณะเดียวกับการประวิสรรชนีย์ในพยางค์ ท้ายของคำที่ออกเสียง อะ คือ ไม่เป็นไปตามหลักเกณฑ์ที่ว่า “ตัวสะกดที่มีอักษรซ้ำ เช่น กิจจ ในกรณีตัวหลังไม่มีสระกำกับให้ตัดออกตัวหนึ่ง เป็นกิจ แม้จะเป็นส่วนหน้าสมาสก็ออกเสียง ตัวสะกดได้ชนิดหนึ่งโดยไม่ต้องซ้อนต่อเมื่อตัวหลังมีสระ หรือตัวสะกดกำกับจึงซ้อนอีกตัวหนึ่ง เช่น วัคกะ บุคคล” เมื่อหลักเกณฑ์มีเช่นนี้ก็ควรเขียน **กิจลักษณะ** แต่ในพจนานุกรมเขียน **กิจจะลักษณะ** นอกจากนี้แม้คำที่ไม่ได้มาจากพยัญชนะซ้อน เช่น ลัดดา (มาจากลดา) จัตุรัส (มาจากจตุรัส) ก็ควรเขียนเป็น ลัดดา จัตตุรัส ให้เป็นไปในแนวกับหลักเกณฑ์ข้างต้น เพราะจะเป็นไปตามที่เขียนมาแต่โบราณ รวมทั้งจะทำให้ผู้ใช้ภาษาเขียนได้ถูกต้องมากกว่าที่กำหนดไว้ใน พจนานุกรม

ในประเด็นตัวเขียนกับเสียงพูดนั้น ประจักษ์ ประภาพิทยาการ แสดงความคิดเห็นว่า บางคำกำหนดให้ออกเสียงคำต่างกับการพูดในชีวิตจริง เช่น จะมกัจะมัน ให้อ่านว่า จะ – มกั – จะ – เม่น แต่คนทั่วไปพูดว่า จะ – หมัก – จะ – เม่น หากกำหนดให้เขียนว่า จะมกัจะมัน ก็สามารถอ่านเป็นอักษรนำได้เสียงอย่างที่พูดกันโดยทั่วไป นอกจากนี้คำว่า ขโมย ในพจนานุกรม ไม่บอกว่ามาจากภาษาใดก็ควรประวิสรรชนีย์เป็น จะโมย ตามหลักการที่ว่า คำใดซึ่งไม่ทราบชัดว่า เป็นคำที่มาจาก ภาษาใด แต่มีคำอื่นเป็นแนวเทียบอยู่มากคำก็ให้เขียนประวิสรรชนีย์ หรือไม่ประวิสรรชนีย์ เพราะมีฉะนั้นผู้เคร่งครัดการอ่านบางคนอาจอ่านเป็นแบบอักษรนำเป็น จะโหมย เพราะมีคำว่า ขมวด (จะ – ขมวด) ขม้ง (จะ – ขม้ง) ขมื่น (จะ – ขมื่น) ขมิขมัน (จะ – หมี – จะ – หมัน) ฯลฯ เป็นแนวเทียบพาให้ผิดได้ อนึ่งมีคำบางคำที่ในพจนานุกรมเขียนผิดกัน กล่าวคือ ในต้นคำเขียนอย่างหนึ่งในคำอธิบายเขียนอย่างหนึ่ง เช่น หยิบหย่ง – หยิบโฮ่ง เผลอเรือ – ผลอเรือ ประคิประคอย – ประคิษฐ์ประคอย นอกจากนี้ยังมีข้อสงสัยอีกว่า ชื่ออาหารที่ปรุงคล้ายกันคือมี กะทิเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ แต่เหตุใดจึงเขียนต่างกันเป็น แกงบวด และกล้วยบวชชี

ในพจนานุกรมมีทั้งคำว่า ประดิศประคอย และประดิษฐ์ประคอย ประจักษ์
 ประภาพิทยากร กล่าวว่า หากนำหลักที่วางไว้ว่า หากค้นศัพท์กับคำอธิบายมีการสะกดการันต์
 ต่างกัน ให้ถือว่า การสะกดการันต์ของค้นศัพท์ถูกต้อง หากเป็นเช่นนี้ ประดิศประคอย ก็ถูกต้อง
 เพราะปรากฏในค้นศัพท์ แต่ในความคิดเห็นส่วนตัวแล้ว ประดิษฐ์ประคอย น่าจะถูกต้อง เพราะคำนี้
 ไม่น่าจะเป็นคำไทยน่าจะมาจากคำ ประดิษฐ์ จากภาษาสันสกฤต แล้วมาเติมประคอย กลายเป็น
 คำซ้อนในลักษณะเดียวกับการซ้อนคำต่าง ๆ เป็นต้น เลื้อยลาด ขโมยขโจร ทะแกล้วทหาร เป็นต้น

ประจักษ์ ประภาพิทยากร ตั้งข้อสังเกตว่า เหตุใด ม่อลอกม่อแลก และ
 วอกแวก จึงไม่มีไม้เอกเหมือนคำ ล่อแลก ทั้ง ๆ ที่ ล และ ว เป็นอักษรต่ำ สระเสียงสั้น และ
 ระดับวรรณยุกต์เหมือนกัน พจนานุกรมควรปรับให้มีการเขียนเหมือนกัน

ในเรื่องหลักเกณฑ์ของการใช้ไม้ได้คู่กับคำที่มาจากภาษาบาลีสันสกฤตนั้น
 ประจักษ์ ประภาพิทยากร ไม่พอใจให้กำหนดเช่นนั้น เพราะการรับภาษาใดมาใช้เราไม่ได้รับอย่าง
 สมบูรณ์ ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับอรรถวิสัยลักษณะของภาษาไทย การกำหนดข้างต้นทำให้
 ภาษาพูดเปลี่ยนแปลงเร็วกว่าควร เช่น การใช้ไม้ได้คู่ทำให้คำว่า เพทราชา เดิมออกเสียงว่า
 เพ็ด-รา-ชา กลายเป็น เพด-ราชา เมตตา เดิมออกเสียงว่า เม็ด-ตา กลายเป็น เมด-ตา
 เป็นต้น นอกจากนี้คำที่มาจากภาษาอังกฤษนั้น มีทั้งที่ใช้ไม้ได้คู่และไม่ใช้ไม้ได้คู่ เช่น เซนติเมตร
 แร็กเกต ช็อคโกแลต นอต เบนซิน เทคนิค ทำให้เกิดความผิดพลาดในการเขียนได้ง่าย
 หากกำหนดให้ไม้ได้คู่หรือรูปวรรณยุกต์ ก็น่าจะแก้ปัญหาข้อผิดพลาดเรื่องการเขียนได้ไม่น้อย

ส่วนเรื่องการให้ความหมายของคำในพจนานุกรมนั้น ประจักษ์ ประภา
 พิทยากร กล่าวว่า บางคำทำให้ผู้อ่านสับสน เช่น สิ่งหี สิ่งโต ราชสีห์ บางคำความหมายแคบ
 ไปกว่าที่ควร เช่น ห้วนม บางคำให้ความหมายอย่างกว้าง ๆ ไม่เฉพาะเจาะจงในทำนองว่า พืช
 ชนิดหนึ่ง สัตว์ชนิดหนึ่ง ของชนิดหนึ่ง เช่น บ้าหว่า บางคำให้ความหมายผิดจากที่สังคมใช้กัน
 หรือผิดไปจากหลักฐานต่าง ๆ เช่น อปราชัย

เรื่องสุดท้ายที่ประจักษ์ ประภาพิทยากร ได้แสดงข้อคิดเห็นไว้ก็คือ การใช้
 เครื่องหมายวรรคตอน โดยแสดงความคิดเห็นว่าคณะกรรมการชำระพจนานุกรมควรจะได้อธิบาย
 ประโยชน์เครื่องหมายเหล่านั้นว่า มีเพื่อการใด เช่น ควรบอกว่า [] ใช้เมื่อบอกเสียงอ่าน
 เครื่องหมาย , ใช้เพื่อแบ่งช่วงและส่วนของความหมายของคำ เครื่องหมาย : ใช้บอกความหมาย
 ของภาษาเดิม ประจักษ์ ประภาพิทยากร ได้ศึกษาการใช้เครื่องหมายบางประเภท ทำให้พบว่า
 การใช้หลักกันไม่เป็นระบบเดียวกัน รวมทั้งมีการใช้เครื่องหมายที่ทำให้ออกเสียงคำขัดกับระบบ
 เสียงของภาษาไทย เช่น มฤตยู [มุรีตตะยู] นัยักษ์ [นัยัก] จรด [จรด] อีกด้วย

จันทน์ ทองประเสริฐ (๒๕๔๒) ในฐานะประธานคณะกรรมการชำระพจนานุกรมชุดปัจจุบัน กล่าวว่า การทำพจนานุกรมต้องผ่านกระบวนการทำงานในรูปคณะกรรมการหลายขั้นตอน ตั้งแต่การนำเสนอ อภิปรายถกเถียง แก้ไข รับรอง เผยแพร่สู่สาธารณชน รวมไปถึงการนำกลับมาชำระแก้ไขใหม่ให้ทันสมัยต่อการเปลี่ยนแปลงของภาษาที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วมาก นอกจากนี้พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้รวบรวมคำในสาขาวิชาการต่าง ๆ จึงต้องผ่านการพิจารณาและให้บทนิยามจากนักวิชาการ และผู้เชี่ยวชาญในสาขานั้น ๆ ในการชำระพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ นี้ก็ได้รับความช่วยเหลือจากคณะกรรมการสาขาอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน

ปัญหาในการจัดทำพจนานุกรม คือ ความล่าช้าในการทำงาน ที่ต้องทำให้ทันการเปลี่ยนแปลงของภาษา แต่ติดขัดในเรื่องกระบวนการข้างต้น ส่วนมีคำวิจารณ์ว่าการเก็บคำยังไม่ครอบคลุมนั้น มีเหตุมาจากคำที่ใช้ในภาษาไทยมีเป็นจำนวนมาก ทั้งคำสามัญ ศัพท์บัญญัติหรือคำเฉพาะสาขา คำภาษาถิ่น สำนวน ภาษิต คำพังเพย รวมถึงการที่ภาษามีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทำให้ต้องพิจารณากำหนดการเก็บคำ จึงอาจเก็บไม่ครบไปบ้าง อย่างไรก็ตามพจนานุกรมเป็นของประชาชนทุกคน ผู้ใช้ภาษาควรมีส่วนร่วมในการเสนอและกำหนดทิศทางการทำพจนานุกรม เช่น การเสนอคำให้เก็บ การเสนอบทนิยามที่มีการใช้จริง อันจะทำให้พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานไปสู่ความสมบูรณ์อีกระดับหนึ่ง

วิญญู เครืองาม (๒๕๔๗) กล่าวว่า ในส่วนตัวต้องใช้พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ด้วยเหตุ ๒ ประการ ประการแรกในฐานะที่เคยเป็นเลขานุการคณะรัฐมนตรีก่อนทำเอกสารเสนอต่อคณะรัฐมนตรี จะต้องมีการเรียบเรียง สรุป วิเคราะห์ วิจัยเสียก่อน จึงต้องตรวจสอบภาษาให้ถูกต้องจากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน อีกประการหนึ่ง ในฐานะนักกฎหมาย ก็อาศัยพจนานุกรมอยู่ไม่น้อย กล่าวคือ ในวงการกฎหมายนั้น มักถือเป็นแนวปฏิบัติโดยทั่วไปว่า ถ้ากฎหมายไม่ได้ให้นิยามคำใดคำหนึ่งไว้เป็นพิเศษ ให้ใช้ความหมายตามพจนานุกรม ฉะนั้นในการแปลหรือตีความกฎหมายของทนายความและศาลก็ต้องพึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานด้วย และเป็นที่น่ายินดีที่ราชบัณฑิตยสถานได้จัดทำพจนานุกรมฉบับ พ.ศ. ๒๕๔๒ ขึ้นมาเนื่องจากฉบับ พ.ศ. ๒๕๒๕ ไม่ได้แก้ไขให้ต่างจากฉบับ พ.ศ. ๒๕๓๑ มากนัก โดยเฉพาะคำที่เกี่ยวกับกฎหมาย ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา แต่เมื่อตรวจชำระใหม่เป็นฉบับ พ.ศ. ๒๕๔๒ แล้ว ถูกต้องทันสมัยมากยิ่งขึ้น

สมเกียรติ อ่อนวิมล (๒๕๔๗) แสดงทัศนะเกี่ยวกับพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ว่า มีประโยชน์อย่างยิ่งต่อวิชาชีพสื่อมวลชนของตน ทั้งการพูด การเขียน การอ่าน และการแปลภาษา รวมถึงการเลือกใช้คำให้ถูกต้องตามหลักภาษา นอกจากนี้

ยังมีความเห็นว่า สังกมไทยปัจจุบันเป็นตัวละครสำคัญที่ทำให้ภาษาไทยเสื่อม ทั้งจากคนไทยผู้ใช้ภาษาและอิทธิพลของชาวต่างชาติที่อยู่ในสังกัดไทย อย่างไรก็ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานก็ยังไม่มียุทธวิธีใหญ่พอที่จะเปลี่ยนแปลงสังกัดไทยได้ ทั้งนี้เพราะกระแสการเปลี่ยนแปลงของภาษารุนแรงและเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา อนึ่ง สมเกียรติ อ่อนวิมล ได้เสนอเกี่ยวกับการทำพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานว่า ควรทำพจนานุกรมเล่มใหญ่ให้เป็นเล่มที่ดีที่สุดของไทยแบบออกซ์ฟอร์ด อังกฤษ ดิกชันนารี ต่อจากนั้นทำเล่มเพิ่มเติมออกมาประกอบเป็นระยะ ๆ ควรทำพจนานุกรมเล่มมาตรฐานอย่างปัจจุบันเพื่อรองรับความเปลี่ยนแปลงทางภาษา ควรทำพจนานุกรมภาษาข่าว รวมทั้งควรทำพจนานุกรมเฉพาะสาขาวิชาโดยเฉพาะพจนานุกรมภาษาอังกฤษ – ไทยและไทย – อังกฤษ ซึ่งมีประโยชน์มากสำหรับการแปล

ปรีชา ช้างขวัญยืน (๒๕๒๕, หน้า ๘๒ – ๘๓) ได้ “วิเคราะห์พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕” ไว้ว่า ในวาระครบรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นั้นปรากฏว่ามีความตื่นตัวทางวัฒนธรรมขึ้นในหลาย ๆ ด้าน นับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ในรอบสองสามทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งในระยะเวลาดังกล่าวนี้ ดูเหมือนว่าให้ความสำคัญในการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจนลืมวัฒนธรรม ดังจะเห็นได้จาก มีการส่งเสริมด้านวิศวกรรม และเทคโนโลยีเพิ่มขึ้น แต่ยวบยาระทรวงวัฒนธรรม ความตื่นตัวในเรื่องภาษานั้นเป็นส่วนหนึ่งของความตื่นตัวทางวัฒนธรรม และตัวอย่างสำคัญประการหนึ่งได้แก่การปรับปรุงพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๓ ซึ่งใช้เวลาปรับปรุงตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๐ – ๒๕๒๕

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ นี้มีส่วนดีกว่า พ.ศ. ๒๕๔๓ อยู่หลายประการ เช่น

๑. จำนวนคำเพิ่มขึ้นมาเกือบทุกหมวดอักษร เว้น ฉ ฎ ฏ ฑ ภ ฤ ษ และ พ เท่านั้นที่ไม่มีการเพิ่มคำ

๒. มีการอธิบายความหมายเพิ่มเติม ส่วนมากคำอธิบายใหม่นี้ดีกว่า คือตรง และกว้างขวางกว่าในฉบับ พ.ศ. ๒๕๔๓

๓. มีภาพสี และภาพลายเส้นประกอบท้ายเล่ม เช่น ปลา สัตว์ป่า พรรณไม้ ลายไทย ช่วยให้เข้าใจความหมายของคำเหล่านั้นได้ดี

๔. รูปเล่มกะทัดรัดหยิบใช้หรือติดตัวไปได้ง่าย

พจนานุกรมฉบับใหม่นี้ก็มีข้อบกพร่องซึ่งน่าจะต้องแก้ไขต่อไปหลายประการ เพราะโดยลักษณะและจุดหมายของพจนานุกรมฉบับนี้แล้ว เป็นงานระดับชาติ และประสงค์จะให้ถือเป็นมาตรฐานของภาษาไทย หากมีข้อบกพร่องหรือขัดกับหลักการทางวิชาการด้านภาษาแล้ว ก็ย่อมเป็นเหตุให้นักภาษาไม่ยอมรับ และเป็นข้อวิพากษ์วิจารณ์ต่อไปไม่สิ้นสุด

ยิ่งกว่านั้นจะเกิดพจนานุกรมฉบับใหม่ ๆ ขึ้นอีก ซึ่งถ้ามองในแง่วิชาการก็เป็นเรื่องดี แต่ในแง่ของหน่วยงานเช่นราชบัณฑิตยสถานแล้ว ก็จะต้องเป็นว่างานไม่สำเร็จ หรือทำงานไม่เรียบร้อย ปรีชา ช้างขวัญยืน ได้ยกข้อที่เห็นว่าบกพร่องหรือควรปรับปรุงบางประการมาเป็นข้อ ๆ ดังนี้

๑. ขาดคำอธิบายเรื่องวิวิภาค พจนานุกรมฉบับนี้มีคำอธิบายส่วนอักษรวิธี และได้แก้ไขอักษรวิธีภายในเล่มตามคำอธิบายใหม่นั้น แต่ยังขาดส่วนวิวิภาค พจนานุกรมภาษาต่างประเทศซึ่งทำกันมานานจนกำหนดหมวดคำค่อนข้างตายตัว เช่น ภาษาอังกฤษหรือฝรั่งเศส อาจไม่จำเป็นต้องพูดถึงส่วนนี้ แต่พจนานุกรมไทยนั้นจำเป็น เพราะเหตุที่การแบ่งหมวดคำต่าง ๆ มีการเปลี่ยนแปลงไป แม้ในตำราภาษาไทยที่ใช้เป็นแบบเรียนระดับมัธยมศึกษาที่มีการเปลี่ยนแปลงด้วย พจนานุกรมน่าจะต้องกำหนดให้ชัดเจนว่าใช้หมวดคำตามไวยากรณ์แบบใด และที่สำคัญ คือ การบอกประเภทย่อยของหมวดคำด้วย เช่น เป็นสกรรมกริยา หรืออกรรมกริยา

๒. พจนานุกรมฉบับนี้ยังเป็นพจนานุกรมเพื่อการอ่านเหมือนฉบับ พ.ศ. ๒๔๕๓ คือใช้คันคำได้กว้างขวางตั้งแต่ภาษาโบราณ ภาษาปาก ไปถึงศัพท์วิชาการ แต่ไม่ช่วยในการเขียน เพราะนอกจากจะไม่รู้หมวดคำย่อยแล้ว ยังไม่มีตัวอย่างประโยคให้เห็นวิธีใช้คำอย่างชัดเจนด้วย ปัญหานี้เป็นเรื่องสำคัญ เพราะปัจจุบันคนไทยใช้ภาษาผิดกันมาก หากจะหาตัวอย่างการใช้ที่ถูกต้องก็ขาดอุปกรณ์ พจนานุกรมฉบับนี้น่าจะให้ตัวอย่างทำนองเดียวกับ ออกซ์ฟอร์ด แอดวานซ์ เลินนิส ดิกชันนารี ออฟ เคอร์เรน อิงลิช (Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English) เพราะขนาดของพจนานุกรมฉบับนี้ไม่หนามากนัก

๓. พจนานุกรมฉบับนี้มีลักษณะครอบคลุมจักรวาลเกินไป กล่าวคือ พยายามจะเก็บคำให้ได้มากที่สุด การเพิ่มจำนวนคำจึงเป็นลักษณะสำคัญอย่างหนึ่ง คำที่เพิ่มบางส่วน เช่น คำนวน หรือศัพท์ที่เกิดขึ้นใหม่และเป็นที่ยอมรับนั้นนับว่าเป็นส่วนที่ดี แต่ศัพท์เฉพาะทางวิชาการ เช่น โซเดียมไซคลาเมต โซเดียมไฮโดรเจนซัลเฟต ไซน์ นิโอติเมียม นั้นน่าจะเป็นเรื่องของพจนานุกรมศัพท์ทางวิชาการมากกว่า เพราะคนทั่วไปคงไม่ค่อยมีโอกาสพบศัพท์เหล่านี้ และนักวิชาการก็มีความรู้ดีพอจะค้นคว้าจากแหล่งอื่นได้ดีกว่าที่จะดูเพียงนิยามสั้น ๆ ในพจนานุกรมเล่มนี้ คำนิยามพืช สัตว์ โดยใช้คำนิยามทางชีววิทยาก็ดูจะไม่เป็นประโยชน์อะไรเช่นกัน น่าจะใช้เนื้อที่ส่วนนี้ไปใช้เขียนตัวอย่างการใช้คำจะเหมาะสมกว่า

๔. การลดจำนวนคำ ปรากฏว่าพจนานุกรมฉบับนี้ได้ตัดคำที่ยังนิยมใช้กันอยู่ออกไป ซึ่งไม่ทราบว่าเป็นโดยจงใจหรือทำตกหล่น เช่น คำว่า เกินคำ เชื้อ ช่อนชู ดุลย์ ทุกข์เชื้อ นัคนะ ยากเชื้อ ใจเหี่ยว โยเย

การลดจำนวนคำนี้ในบางครั้งเห็นได้ว่ามีเหตุผลไม่เพียงพอ เช่น คำว่า กฎหมาย พจนานุกรมฉบับ พ.ศ. ๒๔๕๓ เก็บความหมายที่เป็น กริยา แปลว่า จดบันทึกไว้เป็น หลักฐาน แต่ฉบับนี้ตัดออก ถ้าจะตัดความหมายเก่าก็น่าจะตัดคำเก่าอื่น ๆ ทั้งหมดด้วย เพราะเป็น คำที่ไม่ได้ใช้แล้วเช่นกัน แต่ถ้าจะให้เก็บพจนานุกรมครอบจักรวาลก็น่าจะต้องคงความเก่าไว้ด้วย อย่างคำว่า ซ่อนซู้ เป็นชื่อของซ่อนกลิ่นน่าจะเก็บไว้ด้วย หรือถ้าจะตัดคำนี้ก็น่าจะตัดคำว่า สลิด แล้วเหลือแต่คำว่า ขจร ไว้

ปรีชา ช้างขวัญยืน กล่าวว่า สิ่งที่น่าประหลาดใจอย่างยิ่ง คือ วรรณวิทยา ถูกตัดออก แล้วแก้เป็นตรรกศาสตร์แทน เพราะคำนี้เท่าที่ปรากฏหลักฐาน หนังสือวรรณวิทยาของ พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๔๕ ใช้ วรรณวิทยา ปทานุกรม ของกระทรวงธรรมการ ใช้ทั้ง ๒ คำ พจนานุกรมฯ พ.ศ. ๒๔๕๓ ใช้วรรณวิทยา และตำราที่มีในตลาดปัจจุบันที่พิมพ์นานแล้ว เช่น ของขุนประเสริฐศุภมาตรา และที่เพิ่งพิมพ์จำหน่ายไม่นานก็ใช้ วรรณวิทยามากกว่า ตรรกศาสตร์ หรือจะว่าคำนี้ไม่ได้ลงท้ายด้วย โลยี (logy) จึงไม่ใช่ วิทยา ก็ไม่น่าจะถูก เพราะคำ เดิมลอจิก (logic) นั่นก็เป็นศัพท์เดียวกัน และคำที่ลงท้ายโลยี (logy) เช่น แอสโตรโลยี (Astrology) ก็เรียก โหราศาสตร์ ไม่เรียก โหราวิทยา เหตุเพราะใช้คำนี้มานานแล้ว ดังนั้นคำ วรรณวิทยา ก็น่าจะถือว่าใช้มานานด้วย ไม่น่าจะต้องเปลี่ยนเป็นตรรกศาสตร์ หรือถ้าต้องการจะใช้ ตรรกศาสตร์ก็น่าจะคงไว้ทั้ง ๒ คำ แต่ไม่ทราบว่ามีเหตุผลใด คำนี้จึงต้องกำหนดไว้คำเดียวให้ฟัน ความนิยม ทั้ง ๆ ที่คำซึ่งใช้กันผิด ๆ ไม่ควรรับเข้าพจนานุกรม ราชบัณฑิตยสถานก็ยังยอมรับได้ดัง จะได้อ่านในข้อต่อไป

๕. การยอมรับคำเกิดใหม่ พจนานุกรมฉบับนี้ต้องการความสมบูรณ์ จึงมีการรับคำใหม่ ซึ่งที่จริงแล้วเป็นคำที่เกิดจากการใช้คำอย่างผิด ๆ เช่น ชี้นะ ชี้นำ จุดยืน คำ เหล่านี้นักภาษาไทยย่อมรู้ว่าผิดอย่างไร แต่พจนานุกรมฉบับนี้ก็เก็บคำเหล่านี้มา คงจะด้วยเหตุผล ว่าใช้กันแพร่หลาย พจนานุกรมฉบับนี้จึงทำหน้าที่ รายงานว่าคำใดมิใช่ในภาษาบ้างมากกว่าจะเป็น การกำหนดมาตรฐาน ซึ่งดูจะต่างกับเมื่อทำหน้าที่กำหนดตัวสะกดการันต์ และเสียงอ่าน เพราะในเรื่องเหล่านี้พจนานุกรมฉบับนี้มีได้รายงานตามที่สังคมใช้กันจริง ๆ แต่พยายามสร้าง หลักเกณฑ์ขึ้น และเมื่อพิจารณาในแง่การรายงานก็ปรากฏว่ายังมีคำที่ใช้กันอยู่แต่ไม่ได้อธิบายไว้ เช่น ลุ่มลึก หรือคำว่า ตัว ซึ่งใช้เป็นลักษณนาม แปลว่า ชนิด อย่างที่ผู้ศึกษาทางเกษตรศาสตร์ใช้ ผิด ๆ หรือที่นักศึกษามักนำมาใช้เป็นลักษณนามของรายวิชาในหลักสูตรการศึกษา เช่น เลือกวินา ตัวนี้ดีกว่าตัวนั้น

ผู้เขียนเห็นว่าหากพจนานุกรมจะทำหน้าที่กำหนดมาตรฐาน ก็ต้องไม่รับสิ่งที่รู้ว่าผิด ไม่ควรคิดอย่างนักภาษาศาสตร์สมัยใหม่ที่ถือว่าอะไรที่ใช้กันจริง ๆ ถือว่าถูกหมด การพิจารณาเช่นนั้นง่ายเพราะไม่ต้องคิด และนักภาษาศาสตร์ก็เป็นผู้คิดตามหลังความเปลี่ยนแปลงของภาษาไม่ใช่ผู้ที่สร้างมาตรฐานทางภาษา แต่นักภาษาที่แท้นั้นต้องสร้างสรรค์วัฒนธรรม ต้องมีมาตรฐาน ต้องกำหนดคิชั่วถูกผิด ถ้าถือว่าสิ่งที่เกิดขึ้นถูกทั้งหมด ก็ควรรับว่าการกระทำชั่วทั้งหลายเป็นสิ่งที่ถูกไปด้วยได้เช่นกัน

แม้ภาษาเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น แต่การยอมรับคำซึ่งมีคำเดิมใช้อยู่แล้วนั้นไม่ควรรับง่ายเกินไป เพราะการรับคำใหม่คำหนึ่งเท่ากับต้องจำคำและวิธีใช้คำนั้นเพิ่มด้วย เราไม่ควรปล่อยให้มีการเพิ่มคำโดยไม่จำเป็น และเพราะเหตุที่เราไม่รับสิ่งที่ผิดกันง่าย ๆ เราจึงไม่ต้องคอยจดจำคำใหม่ ๆ กันมากนัก ถ้าราชบัณฑิตยสถานยังต้องการคงบทบาทเป็นผู้นำทางภาษา ก็ไม่ควรแสดงบทบาทตามง่ายคายเช่นนี้

๖. ความสับสนในเรื่องหมวดคำ พจนานุกรมฉบับนี้ขาดคำอธิบายเรื่องวิภาค และเรื่องนี้สำคัญสำหรับพจนานุกรมไทย หมวดคำที่พบว่าสับสนที่สุดคือ หมวดคำกริยากับหมวดคำวิเศษณ์ เพราะนอกจากความหมายของหมวดคำทั้งสองนี้ในพจนานุกรมฯ พ.ศ. ๒๔๕๓ กับ ความหมายที่นักภาษาศาสตร์ปัจจุบันกำหนดจะต่างกันแล้ว พจนานุกรมฯ พ.ศ. ๒๕๒๕ กับ พ.ศ. ๒๔๕๓ ก็ยังกำหนดต่างกันด้วย บางคำพอจะหาเหตุผลได้ว่าฉบับ พ.ศ. ๒๕๒๕ แก้ไขหมวดคำตามความนิยม เช่น

ตระหนัก	(๒๔๕๓). วิเศษณ์	แน่ , ชัดแจ้ง
	(๒๕๒๕). กริยา	รู้ประจักษ์ชัด , รู้ชัดแจ้ง

คำนี้เดิมใช้เป็นวิเศษณ์ต้องใช้คำว่า รู้ตระหนัก เห็นตระหนัก คิดตระหนัก แต่ปัจจุบันคนที่ใช้ผิด ใช้เป็นคำกริยาออกมามาก พจนานุกรมฉบับใหม่นี้จึงแก้ตามที่ใช้กัน แต่ข้อที่น่าท้วงติงก็คือการรับของที่ผิดเป็นถูก ก็ไม่จำเป็นต้องตัดของที่ถูกออก น่าจะอธิบายว่าเดิมใช้เป็นวิเศษณ์ก็ได้ การตัดออกนั้นทำให้เข้าใจไปได้ว่าฉบับเดิมผิด และทำให้คนที่ใช้คำนี้ถูกต้องอยู่แต่เดิมแล้วกลายเป็นคนใช้ภาษาผิด ส่วนคนที่ใช้ผิดกลับได้รับการรับรองว่าถูกอย่างเป็นทางการ ต่อไปคำที่ใช้ผิด เช่น โดดเดี่ยว ซึ่งเป็นวิเศษณ์ และปัจจุบันมีผู้ใช้เป็นกริยากรรม เช่น “ฉันจะโดดเดี่ยวเขา” ก็คงจะกลายเป็นถูกไปอย่างง่ายคายอีกเช่นกัน ตัวอย่างอีกคำหนึ่ง คือ

ตะจิตตะขวง	(๒๔๕๓) วิเศษณ์	ละอายใจ , กระดากใจ
	(๒๕๒๕) กริยา	อาการที่ทำโดยไม่สนิทใจ
		ไม่สะดวกใจเพราะกระดาก
		อาย เป็นต้น

คำนี้ในปัจจุบันใช้กันทั้ง ๒ อย่าง เช่น “ฉันรู้สึกตะจิตตะขวงใจอย่างบอกไม่ถูก” (วิเศษณ์) “ฉันตะจิตตะขวงใจที่จะต้องตัดสินใจอย่างที่เขابอก” (กริยา) การกำหนดว่าคำนี้เป็นกริยาอย่างเดียวก็น่าจะทำให้ประโยชน์แรกผิด

นอกจากคำที่ฉบับเดิมเป็น วิเศษณ์ ฉบับใหม่เป็นกริยาแล้ว ฉบับ พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นกริยา ฉบับ พ.ศ. ๒๕๒๕ เป็นวิเศษณ์ก็มี เช่น

ตะครันตะครอ	(๒๔๕๓) กริยา	เมื่อเนื้อเมื่อตัวสะบัดร้อนสะบัดหนาว เป็นอาการเริ่มจะเป็นไข้
	(๒๕๒๕) วิเศษณ์	อาการครันเนื้อครันตัวสะบัดร้อนสะบัดหนาว เวลาเริ่มจะเป็นไข้หรือคล้ายจะเป็นไข้

จะเห็นว่าคำข้างต้นสามารถใช้เป็นกริยาได้เช่น “ฉันชักจะตะครันตะครอเห็นทีจะเป็นไข้”

คำว่า “บริสุทธิ์” ก็เป็นอีกคำหนึ่งที่ฉบับ พ.ศ. ๒๕๒๕ ตัดความหมายที่เป็นกริยาออก แล้วแก้เป็นวิเศษณ์อย่างเดียว และเพิ่มคำว่า บริสุทธิ์ใจ เป็นกริยา แต่จะเห็นว่าประโยค “ข้าพเจ้าบริสุทธิ์จึงไม่เกรงกลัวการพิสูจน์ใดๆ” ก็เป็นประโยคที่ใช้คำว่า “บริสุทธิ์” เป็นกริยาได้

เรื่องเช่นนี้ยังมีตัวอย่างอีกมาก และมีข้อควรสังเกตคือ คำกริยาที่ถูกจัดเป็นวิเศษณ์นั้น มักเป็นกริยากรรม ส่วนคำวิเศษณ์ที่กลายเป็นกริยานั้น มักกลายเป็นกริยากรรม (ไม่ทุกกรณี)

ปรีชา ช้างขวัญยืน เห็นว่าการแก้ปัญหาในเรื่องนี้จะต้องกำหนดให้ชัดว่า วิเศษณ์กับกริยา โดยเฉพาะกริยากรรมนั้นต่างกันอย่างไร แม้จะไม่สามารถกำหนดจนเป็นที่ยอมรับกันได้ทั่วไป อย่างน้อยในพจนานุกรมฉบับนี้ก็ต้องแยกให้เห็นได้อย่างชัดเจน เช่น คนดี ดี เป็น วิเศษณ์ เขาดี ดี เป็น กริยา หรือ วิเศษณ์ และกรณีนี้ เขาดี ต่างกับ เขามี อย่างไร ในแง่ไวยากรณ์แล้ว ดี ใช้ เป็นวิเศษณ์นั้น มาจากการนำเอากริยามาใช้เป็นวิเศษณ์หรือไม่ เหล่านี้เป็นเรื่องที่ต้องหาเกณฑ์พิจารณา หาไม่ว่างก็จะทำให้เกิดความสับสน จนแม้กระทั่งพจนานุกรมทั้ง ๒ ฉบับ ซึ่งน่าจะใช้หลักไวยากรณ์เดียวกันก็ยังกำหนดหมวดคำต่างกันไปได้ดังกล่าวแล้ว

๗. เรื่องความหมายนั้น พจนานุกรมฯ พ.ศ. ๒๕๒๕ อธิบายดีกว่าฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นส่วนมาก เช่น

กล่อมเกล้า (๒๔๙๓) ว. กล่อมกะเล็ม
(๒๕๒๕) ก. เคี้ยวไม่ทันแหลกแล้วรีบกลืน ,
เคี้ยวไม่ถนัด , พุดอ้อมแอมให้ผ่านไป
กล่อมกะเล็มกว่า

กะโหลกกระเผลก (๒๔๙๓) ว. โขยกเขยก
(๒๕๒๕) ว. อาการเดินไม่ปกติ คือ ขกขาข้างหนึ่ง
ไม่ได้ระดับกับอีกข้างหนึ่ง อย่างคน
ขาพิการเดิน อาการที่เดินไปด้วยความ
ลำบากหรือเคลื่อนไปบนพื้นที่
ที่ขรุขระ ลุ่ม ๆ ดอน ๆ , โขยกเขยกกว่า

แต่ก็มีคำบางคำที่น่าสงสัย เช่นคำว่า กบบัว ตามวิธีการของพจนานุกรม ฉบับ พ.ศ. ๒๕๒๕ นี้ น่าจะบอกสกลวงศ์ และวงเล็บภาษาละตินอย่างคำชื่อสัตว์อื่น ๆ แต่ปรากฏ คำอธิบายว่า “น. ชื่อกบขนาดเล็กมักอยู่ตามกอบัว” ดูคล้ายอธิบายโดยการสันนิษฐานเอาตามชื่อ มากกว่า เพราะ กบบัวนั้น ไม่ใช่กบที่อาศัยตามกอบัว เป็นกบขนาดเล็กตัวสีเทา มีลายเป็นจุดดำ ๆ เล็ก ๆ และมีเส้นสีดำพาดกลางตัวตามยาว ตั้งแต่หัวจรดก้น ชอบอยู่ตามที่ชื้นแฉะ เช่น พงหญ้า

ปรีชา ช้างขวัญยืน กล่าวว่า พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ นี้ น่าจะได้มีการแก้ไขในเรื่องหลัก ๆ อีกหลายเรื่อง รวมทั้งอาจต้องจำกัดวัตถุประสงค์ให้ แคบเข้าไม่ให้มีลักษณะ “ครอบจักรวาล” อย่างที่เป็นอยู่ และหวังว่าคงมีผู้แสดงความคิดเห็นต่อ พจนานุกรมฉบับนี้ในโอกาสต่อไป

ล้อม เพ็งแก้ว (๒๕๒๖ , หน้า ๘๐ – ๘๕) ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ไว้ในบทความเรื่อง “พจนานุกรมฉบับ ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕” ว่า พจนานุกรมนับเป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างหนึ่งในการศึกษาด้านภาษา และคิดว่าพจนานุกรมฉบับนี้คงจะได้แก้ไขปรับปรุงข้อบกพร่องใน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้หมดจด เป็นพจนานุกรมที่ใช้อ้างอิงค้นคว้า ได้อย่างสมบูรณ์ แต่เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาแล้วรู้สึกผิดหวังจะเพราะพบข้อบกพร่องอยู่หลายประการ ดังนี้

๑. เรื่องคำที่ยังสงสัย ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๓ ได้เสนอคำที่สงสัยไว้หลายคำโดยใช้เครื่องหมาย ? ไว้ท้ายคำแปล พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้แก้ไขข้อสงสัยได้หลายคำ แต่มีบางคำคือคำว่า ฟีก น่าจะหาคำตอบได้เพราะมีหลักฐานหลายแห่ง และใช้เวลาศึกษาค้นคว้ามานาน แต่คณะกรรมการชำระพจนานุกรมก็ไม่สามารถหาคำตอบได้

๒. ให้ความหมายไม่ครบตามที่จริง ตัวอย่างคำว่า เปรียง หากศึกษาเรื่องขุนช้างขุนแผน จะพบว่า ความหมายที่พจนานุกรมไม่ได้ให้ไว้คือ ความหมายว่า ชื่อโขนชนิดหนึ่ง นิยมใส่พลูไว้กับหมาก เป็นต้น

๓. คำอธิบายแย้งกันเอง คือ คำที่มีความหมายว่า “ลูกโซ่ตรวนที่ทําเป็นห่วงยาว ๆ ใช้สำหรับพอย่างได้” บางแห่งก็ใช้ว่า ลูกยาง บางแห่งก็ใช้ว่า ลูกยาง

๔. ให้ความหมายขัดแย้งกับที่ใช้จริง คือคำว่า ไพร่หลวง และ ไพร่สม ได้ให้ความหมายที่ปรากฏในสมัยโบราณ และได้มีผู้แย้งมาช้านานแล้ว พร้อมทั้งมีหลักฐานหักล้างข้อผิดพลาดนั้น พจนานุกรมฉบับนี้น่าจะให้ความหมายที่ถูกต้อง

๕. มีคำที่หลงสำรวจจำนวนมากโดยเฉพาะคำที่ปรากฏในแบบเรียนและหนังสือที่พจนานุกรมฉบับนี้นำมาอ้างอิง เช่นคำว่า กะบาน ตะบองหลา เต็นสามขา ปุณมี मुखโถง รวมทั้งคำที่เรียกอวัยวะที่ควรจะมีก็ไม่ปรากฏ เช่น ดานกเอียง

ด้วยข้อบกพร่องดังกล่าวจึงทำให้ล้าสมัยเกินไป ผิดหวังพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ เพราะไม่ถูกต้องสมบูรณ์แม้จะใช้เวลาชำระปรับปรุงเป็นเวลานาน

กุสุมา รัชมณี (๒๕๒๖ , หน้า ๓๕) ได้เขียนบทความเรื่อง “๓๐ ปีกับพจนานุกรมราชบัณฑิตยฯ” ไว้ว่าในฐานะที่เป็นครูภาษาไทยยินดีเป็นอย่างยิ่งที่เห็นหลายสิ่งหลายอย่างที่น่าชื่นชมของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ เพราะจะช่วยยุติข้อสงสัยบางเรื่อง เช่น การสะกดการันต์ การออกเสียง ที่ข้องใจกันมานานลงได้ เรื่องการออกเสียงมีการกำหนดการออกเสียงบางคำให้เป็นไปตามระบบเสียงของภาษาไทยแทนที่จะกำหนดให้ออกเสียงตามภาษาเดิมที่ภาษาไทยรับมา รวมทั้งเพิ่มความหมายของคำให้เป็นไปตามที่สังคมใช้กันจริง ๆ และรัดกุมมากกว่าเดิม แต่อย่างไรก็ตามก็เห็นว่าควรมีการปรับปรุงแก้ไขอีกก็คือ การสะกดคำว่า “ลัดดา” ควรแก้ไขเป็น “ลัดดา” รวมทั้งควรเก็บคำและสำนวนที่เพิ่มขึ้นตามสมัย เช่น ตะฝุ่น ทำสาว หัวกะแนน รวมทั้งศัพท์บัญญัติในสาขาวิชาการต่าง ๆ และศัพท์ทางวิทยาศาสตร์

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับพัฒนาการของพจนานุกรมไทย – ไทย และพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ และ พ.ศ. ๒๕๔๒ ทั้งในแง่การวิเคราะห์และการเปรียบเทียบ เพื่อเป็นพื้นฐานในการวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

ธีระพันธ์ ล.ทองคำ (๒๕๓๕) ได้วิจัย “การทำพจนานุกรมไทย – ไทย : อดีต – ปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๓๘๙ – ๒๕๓๓)” โครงการวิจัยในโครงการรณรงค์เพื่อภาษาและวรรณคดีไทย เนื่องในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเจริญพระชนมายุครบ ๓๖ พรรษา ในปี ๒๕๓๔ การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการของการทำพจนานุกรมไทย – ไทย โดยเน้นการทำพจนานุกรมฉบับหลวงซึ่งรัฐบาลเป็นผู้แต่งตั้งคณะกรรมการให้รับผิดชอบและดำเนินการ นอกจากนี้ยังเพื่อวิเคราะห์โครงสร้างลักษณะเด่นของพจนานุกรมไทย – ไทย แต่ละฉบับ และเพื่อทำบรรณานิทัศน์พจนานุกรมไทย – ไทย ศัพท์ทั่วไปฉบับเอกชนและพจนานุกรมศัพท์เฉพาะด้านทั้งฉบับหลวงและฉบับเอกชน ทั้งนี้ได้ศึกษาพจนานุกรมไทย – ภาษาอื่นด้วย เพราะมีความเห็นว่าพจนานุกรมดังกล่าวเป็นพื้นฐานของการทำพจนานุกรมฉบับหลวง อนึ่งในการวิจัยครั้งนี้ ธีระพันธ์ ล.ทองคำ มีข้อกำหนดว่า หากเอกสารใดเป็นหนังสือที่ให้รายการคำหรือรายการศัพท์โดยเรียงตามอักษร มีการให้ความหมายเป็นภาษาเดียวกับศัพท์หรือเป็นภาษาอื่น และมักบอกวิธีออกเสียงด้วย จะถือว่าเอกสารนั้นอยู่ในข่ายของพจนานุกรม (dictionary) ด้วย

พจนานุกรมไทย – ไทย ที่ธีระพันธ์ ล.ทองคำ นำมาศึกษาทั้งหมด ๕ ฉบับ คือ คำอรรถของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและคณะ พจนานุกรมไทย – ไทย ของ เจ. คัสเวล (Rev. J. Caswell) และ เจ. เอช. แชนด์เลอร์ (J. H. Chandler) อักษราภิธานศัพท์ของหมอบรัดเลย์ พจนานุกรมลำดับแลแปลศัพท์ที่ใช้ในหนังสือ ร.ศ. ๑๑๐ พจนานุกรมแปลศัพท์ภาษาไทยสำหรับเขียนคำใช้ให้ถูกต้องตัวสะกด ร.ศ. ๑๒๐ ปทานุกรมสำหรับโรงเรียน พ.ศ. ๒๔๖๓ ปทานุกรม กรมตำรวจ กระทรวงธรรมการ พ.ศ. ๒๔๗๐ ปทานุกรมสำหรับนักเรียน กรมตำรวจ กระทรวงธรรมการ พ.ศ. ๒๔๗๒ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ส่วนพจนานุกรมไทย – ภาษาอื่นมีทั้งหมด ๕ ฉบับ คือ พจนานุกรมของหลุยส์ ลาโน (ฝรั่งเศส – ไทยหรือไทย – ฝรั่งเศส) พจนานุกรมของ เจ. เทเลอร์โจนส์ (อังกฤษ – ไทย หรือไทย – อังกฤษ อังกฤษ – ไทย) พจนานุกรมของปิลเลอแก้วซ์ (ละติน – ไทย) ลัพะ พะจะนะ พาสาไท (ไทย – ละติน – ฝรั่งเศส – อังกฤษ) และศรีพจน์ภาษาไทย (ไทย – ฝรั่งเศส – อังกฤษ)

ธีระพันธ์ ล.ทองคำ ได้สรุปผลการวิจัยออกเป็น ๒ ส่วน คือ สรุปผลการสำรวจและวิเคราะห์พจนานุกรมบุกเบิก (พ.ศ. ๒๒๐๗ – ๒๔๓๔)

ผลการสำรวจและวิเคราะห์พจนานุกรมฉบับบุกเบิก คือ การทำพจนานุกรมไทย (พจนานุกรมไทย – ไทย และพจนานุกรมไทย – ภาษาอื่น) มีขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ระหว่างปี พ.ศ. ๒๒๐๓ – ๒๒๓๕ ผู้จัดทำส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติ พจนานุกรมฉบับบุกเบิกที่ยังมีเหลือให้ศึกษาค้นคว้าได้ในปัจจุบัน ไม่มีคำชี้แจงวิธีการใช้และรายละเอียดเกี่ยวกับการจัดทำ เริ่มด้วยเนื้อหาที่เป็นคำศัพท์และบทนิยาม และบทนิยามก็ให้เพียงความหมายของศัพท์เท่านั้น ไม่มีรายละเอียดอื่นใด ส่วนการเรียบเรียงลำดับคำศัพท์แตกต่างกันไปตามหลักเกณฑ์ที่ใช้หรือบางฉบับก็ไม่มีหลักเกณฑ์ใด ๆ เกณฑ์ที่ใช้มักเป็นเกณฑ์ทางรูปอักษร ประกอบกับเกณฑ์ทางเสียง มีใช้เกณฑ์ทางรูปอักษรเหมือนพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน

ส่วนพจนานุกรมฉบับหลวงสรุปได้ว่า ในช่วงรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ พจนานุกรมไทยทั้งพจนานุกรมไทย – ไทย และพจนานุกรมไทย – ภาษาอื่น มีชาวต่างประเทศเป็นผู้ดำเนินการทั้งสิ้น คนไทยเป็นเพียงผู้ช่วยด้านภาษา (language assistant) ทั้งสิ้น หากใช้เกณฑ์การทำพจนานุกรมแบบสากลมาวิเคราะห์ พจนานุกรมบางฉบับคือ คำอรรถ ก็ไม่ใช่พจนานุกรม เป็นเพียงรายการคำ (wordlist หรือ glossary) เท่านั้น เพราะไม่มีการเรียงศัพท์ตามลำดับตัวอักษร มีการแปลคำศัพท์สั้น ๆ และไม่บอกชนิดของคำตามหน้าที่ทางไวยากรณ์ คนไทยเริ่มทำพจนานุกรมไทย – ไทย และพิมพ์ออกเผยแพร่เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๓๕ จึงอาจกล่าวได้ว่า คนไทยทำพจนานุกรมภาษาประจำชาติ (national language) ขึ้นใช้ประมาณ ๑๐๐ ปีมาแล้ว และมีพัฒนาการเรื่อยมา

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีพจนานุกรมฉบับหลวง ๒ ฉบับ คือ ฉบับ พ.ศ. ๒๔๓๕ และฉบับปรับปรุงใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๔๕ สิ่งที่น่าสนใจก็คือในขั้นแรกใช้คำว่า พจนานุกรม แต่ต่อมาได้เปลี่ยนไปใช้คำว่า ปทานุกรม แทน การทำพจนานุกรมในสมัยแรกมีจุดประสงค์เพียงเพื่อเป็นแหล่งค้นคว้าหาความหมายของคำ การสะกดคำศัพท์ส่วนใหญ่เป็นศัพท์ทางศาสนาและศัพท์วรรณคดี ต่อมาวัตถุประสงค์เปลี่ยนไป นอกจากมีวัตถุประสงค์แบบเดิมแล้ว ยังเพิ่มวัตถุประสงค์ที่จะวางมาตรฐานการใช้ภาษาไทยที่ถูกต้องเหมาะสมด้วย

ในช่วง ๑๐๐ ปี ของการทำพจนานุกรมฉบับหลวงได้พัฒนาไปหลายประการ การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดคือ วิธีเขียนบทนิยามศัพท์ กล่าวคือ มีการแยกความหมายออกเป็นส่วน ๆ โดยการใช้เครื่องหมายต่าง ๆ มีการบอกรายละเอียดเกี่ยวกับการบอกลักษณะของคำที่ใช้เฉพาะแห่ง มีการเทียบคำที่ออกเสียงใกล้เคียงกับคำในภาษาอื่น ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษารื่องคำยืม และการสืบค้น คำร่วมเชื้อสาย มีการบอกหน้าที่ทางไวยากรณ์ของคำ และมีการให้ศัพท์รองพร้อมความหมายของศัพท์รองด้วย นอกจากนี้ พจนานุกรมฉบับหลัง ๆ ได้มีการเก็บคำทางวิชาการในบางสาขาไว้ด้วย จึงทำให้พจนานุกรมฉบับหลวงเป็นเอกสารที่ทรงคุณประโยชน์อยู่มาก

บุญเรือน จันทรัฐผล (๒๕๒๘) ได้วิจัยเรื่อง “วิเคราะห์พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕” โดยวิเคราะห์จากพจนานุกรมฯ ที่พิมพ์ครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๒๕) มุ่งวิเคราะห์ในด้านการเก็บคำ การจัดเรียงลำดับคำ อักษรวิธี การบอกเสียงอ่าน การให้ความหมาย การบอกประวัติที่มาของคำ การเสนอตัวอย่างการใช้คำ การเสนอคำพ้องความหมาย และคำความหมายตรงกันข้าม การใช้เครื่องหมายวรรคตอน การแสดงภาพประกอบ รวมทั้งการจัดรูปเล่มและการจัดพิมพ์ แล้วประเมินค่าโดยอาศัยค่าต่าง ๆ และแบบแผนการสร้างพจนานุกรมของพจนานุกรมที่มีชื่อเสียงเป็นเกณฑ์

ผลการวิเคราะห์พบว่า พจนานุกรมฉบับนี้เก็บคำตั้งและคำย่อ (แม่คำและลูกคำ) ไว้ ๓๑,๐๒๐ คำ ซึ่งนับว่าน้อย เก็บคำวิสามานยนามที่ใช้กันอย่างแพร่หลายไม่มากนัก คำธรรมดาเป็นอันมากที่ใช้กันอยู่ก็มิได้เก็บไว้

การเรียงคำนั้น ใช้วิธีเรียงตั้งแต่อักษร ก – ฮ โดยเรียงด้วยวิธีนี้ทั้งคำตั้งและคำย่อ จะมีผิดพลาดบ้างเล็กน้อย

ด้านอักษรวิธีนั้น พจนานุกรมฉบับนี้ กำหนดให้คำส่วนมากใช้วิธีเดียว คือ แต่ละคำเขียนได้แบบเดียว แต่มีคำจำนวนหนึ่งเขียนได้มากกว่า ๑ แบบ พจนานุกรมแสดงวิธีเสนอคำดังกล่าวไว้ ๕ วิธี คือ ต่างกันที่คำตั้งกับความหมาย (เนาวรัตน์ ดู นวรัตน์ ที่ นว – ๒) ต่างกันที่คำตั้งกับความหมายโดยมีการบอกชนิดของคำ (มารยาท น. มรรยาท) ต่างกันโดยเสนอคำตั้งทั้ง ๒ รูป (น้ำมันต์ , น้ำมันตร์) ต่างกันโดยมีการบอกว่า “เขียนเป็นอย่างอื่น ก็มี ก็ได้” (ยติภังค์ น.... เขียนเป็นยติภังค์ ก็มี) และต่างกันโดยมีการบอกว่า “ก็ใช้ ก็เรียก ก็ว่า” (ราชมาช น. ... มาสหรือราชมาส ก็ว่า)

ในการบอกเสียงอ่าน มีการบอกเสียงอ่านเฉพาะบางคำ และบางที่ก็บอกบางพยางค์เท่านั้น มิได้ใช้สัญลักษณ์พิเศษ คงใช้วิธีการเขียนหนังสือแทนเสียงพยางค์ ตามอักษรวิธีปกติ มีเครื่องหมายช่วยเมื่อจำเป็นเพียงเครื่องหมายเดียว คือ ไซ้ . ได้ตัวอักษรควบและอักษรนำ

คำที่พจนานุกรมระบุการใช้ว่า มีใช้เฉพาะแห่ง เช่น ใช้ในภาษาปาก ใช้ในภาษากฎหมาย นั้น พจนานุกรมแสดงวิธีให้ความหมายไว้หลายวิธี ส่วนการเสนอความหมายของคำที่มีการอ้างอิงถึงนั้นก็แสดงไว้หลายวิธีเช่นกัน

การบอกประวัติที่มาของคำมีเฉพาะบางคำเท่านั้น ส่วนมากเป็นคำที่มาจากภาษาอื่น และโดยมากบอกอย่างรวบรัดที่สุด

การเสนอตัวอย่างการใช้คำ ใช้วิธียกคำนั้นมาพร้อมด้วยบริบท ทั้งนี้เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายของคำให้ดีขึ้น ข้อความที่ยกมานั้นมีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง

การเสนอคำพ้องความหมายและคำความหมายตรงกันข้าม ได้เสนอไว้หลายวิธี แต่ก็เห็นว่าพจนานุกรมฉบับนี้ไม่ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ

พจนานุกรมเล่มนี้ใช้เครื่องหมาย ๑๒ อย่าง และมีภาพประกอบทั้งสิ้น ๒๔๑ ภาพ ส่วนใหญ่เสนอไว้ตอนท้ายเล่ม การจัดรูปเล่มและการพิมพ์แสดงให้เห็นว่าต้องการให้ค้นหาคำได้สะดวก อ่านง่าย และน่าดู

ผู้วิจัยได้ประเมินคุณค่าโดยแสดงให้เห็นข้อบกพร่องและข้อดีไว้อย่างละเอียด รวมทั้งได้ให้ข้อเสนอแนะเพื่อเป็นประโยชน์ในการปรับปรุงครั้งต่อไป

พิมพ์วิภา คีรินทร์ (๒๕๓๘) ได้วิจัยเรื่อง “วิเคราะห์คำซ้อนจากพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕” โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อรวบรวมและจำแนกประเภทคำซ้อน โดยศึกษาจากลักษณะด้านความหมาย และลักษณะทางเสียงของคำซ้อนที่ปรากฏอยู่ในพจนานุกรม

ผลการศึกษา พบว่า คำซ้อนจากข้อมูลมีทั้งหมด ๕๘๑ คำ ลักษณะทางด้านความหมายพบว่ามี ๒ วิธีคือ ความหมายของคำซ้อนปรากฏอยู่ที่คำทั้งสองมี ๒๘๗ คำ และความหมายของคำซ้อนปรากฏอยู่ในคำใดคำหนึ่ง ๒๖ คำ ส่วนลักษณะทางเสียงพบว่ามี ๒ วิธีคือ คำที่นำมาซ้อนกันเป็นคำที่มีสระเดียวกัน และคำที่นำมาซ้อนกันเป็นคำที่สระต่างกัน

สุกัญญาโสภี ใจกล้า (๒๕๔๕) ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านคำและความหมายของคำภาษาบาลี – สันสกฤต ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ และ พ.ศ. ๒๕๔๒” โดยนำคำภาษาบาลี – สันสกฤต จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ และ พ.ศ. ๒๕๔๒ มาเปรียบเทียบกันเพื่อหาการเปลี่ยนแปลงในด้านจำนวนคำที่เพิ่มขึ้นและสูญไป แล้วนำคำที่เพิ่มขึ้นและสูญไปมาจำแนกตามลักษณะวัฒนธรรมทางภาษา ส่วนวิธีการศึกษาด้านความหมายคือ นำคำภาษาบาลี – สันสกฤต คำเดียวกันที่พบในพจนานุกรมทั้ง ๒ ฉบับมาเปรียบเทียบกันเพื่อหาการเปลี่ยนแปลงความหมาย

ผลการวิจัย พบว่า คำภาษาบาลี – สันสกฤต ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ มีจำนวนทั้งสิ้น ๖,๔๖๐ คำ คำภาษาบาลี – สันสกฤต ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ มี ๖,๕๑๓ คำ เป็นคำที่เพิ่มขึ้น ๗๒ คำ เป็นคำที่สูญไป ๑๕ คำ ลักษณะการเพิ่มของคำมากที่สุดคือ การเพิ่มคำที่มีความหมายใหม่ ส่วนลักษณะการสูญของคำมากที่สุดคือ เป็นการสูญคำไปโดยสิ้นเชิง เมื่อจำแนกคำตามลักษณะวัฒนธรรมภาษา หมวดคำที่พบมากที่สุดในการบาลี – สันสกฤต ที่เพิ่มขึ้นและสูญไปคือ หมวดคำเกี่ยวกับสติปัญญา อารมณ์ความรู้สึก และคุณค่า ส่วนในด้านความหมายคำบาลี – สันสกฤต ที่มีการเปลี่ยนแปลงความหมายมี ๒๑๗ คำ ประเภทของการเปลี่ยนแปลงความหมายที่พบมากที่สุดคือคำบาลี –

สันสกฤต ที่มีความหมายกว้างออก และพบน้อยที่สุดคือ คำภาษาบาลี – สันสกฤต ที่มีความหมายย้ายที่

เนติมา พัฒนกุล (๒๕๔๙) ได้วิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงความหมายของคำในหนังสืออักขราภิธานศรับท์ของหมอบรัดเลย์” โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาลักษณะการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำในหน้าคู่ของหนังสืออักขราภิธานศรับท์ของหมอบรัดเลย์เปรียบเทียบกับความหมายของคำในปัจจุบัน โดยความหมายของคำในปัจจุบันพิจารณาตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒

ผลการวิจัย พบว่า คำในหนังสืออักขราภิธานศรับท์ที่มีการเปลี่ยนแปลงความหมาย ๓ ประเภท คือ ความหมายแคบเข้า ความหมายกว้างออก และความหมายย้ายที่ โดยคำที่มีความหมายกว้างออกมีจำนวนมากที่สุด คำที่มีความหมายย้ายที่มีจำนวนรองลงมา และคำที่มีความหมายแคบเข้ามีจำนวนน้อยที่สุด

คำที่มีความหมายแคบเข้ามี ๒ ลักษณะ คือ คำที่เดิมมีมากกว่าหนึ่งความหมาย แต่ปัจจุบันมีความหมายลดลงเหลือเพียงความหมายเดียว และคำที่เดิมมีความหมายกว้าง แต่ปัจจุบันมีความหมายเฉพาะเจาะจงขึ้น เนื่องจากบริบทในการใช้ มีความหมายเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นหรือเสื่อมลง ใช้เป็นคำประสม และการอธิบายความหมายของคำ

คำที่มีความหมายกว้างออกมี ๓ ลักษณะ คือ ลักษณะที่หนึ่งคำที่เดิมมีความหมายเดียว แต่ปัจจุบันมีความหมายเพิ่มขึ้น เนื่องจากใช้ในความหมายเปรียบเทียบ ใช้กับอีกสิ่งหนึ่ง การเพิ่มหน้าที่ทางไวยากรณ์ การระบุค่านามหน้าคำเดิม การปรากฏร่วมกับคำอื่น ใช้เป็นคำศัพท์เฉพาะ มีความหมายเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้นหรือเสื่อมลง และมีความหมายเปลี่ยนไปในทางตรงกันข้าม ลักษณะที่สองคำที่เดิมมีความหมายเฉพาะเจาะจง แต่ปัจจุบันมีความหมายกว้างออก เนื่องจากบริบทในการใช้ และใช้เป็นคำประสม ลักษณะที่สามคำที่เดิมมีความหมายเดียวซึ่งเป็นความหมายที่เฉพาะเจาะจง แต่ปัจจุบันมีความหมายกว้างออกคือไม่เฉพาะเจาะจงแล้ว ยังมีความหมายเพิ่มขึ้นอีกด้วย

คำที่มีความหมายย้ายที่ คือ คำที่เดิมมีความหมายอย่างหนึ่ง แต่ปัจจุบันมีความหมายอีกอย่างหนึ่ง เนื่องจากใช้เป็นคำประสม ใช้เป็นคำซ้อน ใช้กับอีกสิ่งหนึ่ง หมายถึงอีกสิ่งหนึ่ง มีความหมายเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้นหรือเสื่อมลง และมีความหมายเปลี่ยนไปในทางลดหรือเพิ่มน้ำหนักของความหมาย

พันธุ์ทิพย์ อินทร์ยอด (๒๕๔๙) ได้วิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์ความแตกต่างของคำศัพท์ระหว่างพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ กับพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน

พ.ศ. ๒๕๔๒” โดยพิจารณาเปรียบเทียบคำตั้ง เพื่อให้ทราบความแตกต่างด้านจำนวนคำ ความแตกต่างด้านบทนิยามของคำศัพท์ และเพื่อทราบผลกระทบที่เกิดจากความแตกต่างของคำศัพท์

ผลการศึกษา พบว่า จำนวนคำตั้งในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ มีคำเพิ่มขึ้น ๑,๐๔๒ คำ คำที่สูญหายไป ๔๒๗ คำ ชนิดของคำที่เพิ่มขึ้นและสูญหายมากที่สุดคือ คำนาม

ความแตกต่างค่านิยามของคำศัพท์พบ ๒ ลักษณะ คือ ประการแรก บทนิยามเปลี่ยนแปลงแต่ความหมายของคำศัพท์ยังเหมือนเดิม แบ่งออกเป็นความหมายแคบเข้า ความหมายกว้างออก ความหมายย้ายที่ ประการที่สอง บทนิยามเปลี่ยนแปลงและความหมายของคำศัพท์ต่างกัน เป็นความแตกต่างที่ไม่มีเค้าความหมายเดิม

ผลกระทบที่เกิดจากความแตกต่างของคำศัพท์ พบว่า มีผลกระทบ ๔ ลักษณะ ลักษณะแรกคือ ผลกระทบทางไวยากรณ์ทำให้ชนิดของคำตามหลักไวยากรณ์เปลี่ยนแปลงประเภทของคำเปลี่ยนไป รวมทั้งลักษณะของคำที่ใช้เฉพาะแห่งเปลี่ยนไป ลักษณะที่สองคือ ผลกระทบทางความหมาย ทำให้เกิดมีการนำคำศัพท์มาใช้ในความหมายที่เพิ่มขึ้น และความหมายที่แคบลง รวมทั้งมีการนำคำศัพท์มาใช้ผิดความหมาย ลักษณะที่สามคือ ทำให้เกิดคำศัพท์ใหม่ขึ้นใช้ในภาษาและเกิดการสูญของคำศัพท์ ลักษณะสุดท้ายคือ ก่อให้เกิดปัญหาในการใช้คำศัพท์ของผู้ใช้ภาษาเพราะการเปลี่ยนแปลงอักขรวิธีของคำบางคำ